

NAGY KÁROLY

Az erőhatalom (vis major) néhány kérdése a nemzetközi jogi felelősségben

A vis major vagy erőhatalom intézménye az államon belüli jogban alakult ki, éspedig meglehetősen régen, hiszen már a babiloni jogban is mentesülni lehetett a felelősség alól, ha az adós vetését természeti erők megsemmisítették, vagy ha valaki állatot (pl. ökröt) bérelt, és azt az oroszlán elpusztította, úgy a kár a tulajdonosé volt.¹ Maga az elnevezés a római jogból származik, ahol ez a jogintézmény szinte a mai formájában fejlődött ki. A római jogban a vis major (vagy casus maior) alatt olyan erőt értettek, melyet az ember képtelen elhárítani, ilyennek minősítették a természeti csapásokat (pl. földrengés, árvíz), valamint olyan emberi cselekményeket is, amelyek ellenállhatatlanul hatnak, mint pl. a háború, vagy egy rablóbanda támadása.²

A vis majorért senki sem tartozott felelősséggel, az tehát néhány kivételes esetet nem számítva, mentesített a kötelelem alól.³ A római jogból azután a vis major fogalma és terminológiája bekerült az egyes romanista típusú európai jogrendszerekbe, míg a common law alapján álló (angolszász) országokban ezt az intézményt a vallási eredetű, jogilag kevésbé használható "act of God" helyettesíti, amit kizárólag természeti erőkre vonatkoztatva használnak.⁴

---

¹ Vö. Mádl F.: A deliktuális felelősség, Budapest, 1964. 212-213. p.

² Lásd Brósz R. – Pólay E.: Római jog. Ötödik kiadás. Budapest, 1989. 351. p. Hasonlóan értelmezi a római jogban használt vis major fogalmát R. Monier (Manuel de Droit Romain. Ötödik kiadás, Párizs, 1970. 2. kötet 227. p.) és M. Kaser is (Das Römische Privatrecht, Handbuch der Altertumswissenschaft, Dritter Band, München, MCMLV, 425. p.)

³ Ilyen esetek voltak, ha valaki szerződésileg vállalta a helytállást, ha az illető tehetett arról, hogy a nála lévő dolgot vis major érthette, ha a vis majorból való mentési munkálatoknál a maga dolgait előnyben részesítette, és végül ha a teljesítési késedelembe esett. (Vö. Brósz – Pólay: i.m. 351-352. p.)

⁴ Lásd pl. Fleming megállapítását: "Act of God, is a term as destitute of theological meaning as it is inept for legal purposes. It signifies the operation of natural forces, free from human intervention." (J. Fleming: The Law of Torts 4. kiadás. Sidney, 1971.291. p.) Hasonlóan a természeti erők megjelenését látja ebben az angolszász jogintézményben A. Faure is: "The act of God consists of an event-normally a natural phenomenon – wich is unforeseeable and irresistible..." (Fault as an element of the-illicit act, Georgetown Law Journal 1964. vol. 52. 566. p.)

A vis major a nemzetközi jogban – mint a római jogból és az államon belüli jogrendszerekből átvett fogalom, – mind tartalmában, mind joghatásában meglehetősen tisztázatlan fogalom, az azonban bizonyos, hogy ez az intézmény a nemzetközi jogban többféle szerepet játszik, pl. bekövetkezése esetén az államnak tevési kötelezettsége keletkezhet,⁵ lehet, hogy valamint el kell tűrnie,⁶ vagy éppen tartózkodnia kell ilyenkor valamitől,⁷ mentesülhet továbbá valamely szerződésben foglalt kötelezettség alól,⁸ az esetek legnagyobb részében azonban mint a nemzetközi jogi felelősséget (jogellenességet) kizáró vagy enyhítő okként jön figyelembe. Az alábbiakban kizárólag ezen utóbbi szempontból kívánom ezt a jogintézményt vizsgálni.

I.

Az elsőként felvetődő kérdés, hogy a vis major – és vele együtt a többi kimentési ok – vajon a felelősséget vagy a cselekmény jogellenességét zárja-e ki?

Minden jogrendszer ismer olyan körülményeket, melyek befolyásolják valamely látszólag jogellenes cselekmény jogi megítélését, kizárják vagy enyhítik a jogellenessége, vagy a cselekmény miatti felelősséget. A nemzetközi jog tudománya azonban csupán a körülmények létezésének a kérdésében egységes, abban már eltérnek a nézetek, hogy ezek a körülmények a *felelősséget*, avagy a vele kapcsolatos cselekmény *jogellenességét* zárják ki. Ch. Rousseau a

---

⁵ Így pl az 1979-ben kötött Hold-egyezmény 13. cikke értelmében, ha egy szerződő állam olyan űrobjektumnak vagy alkatrészeinek a Holdra történő lezuhanását, kényszerleszállását észleli, amit nem ő bocsátott fel, köteles azonnal tájékoztatni a felbocsátó államot és az ENSZ Főtitkárát. Hasonló tevési kötelezettséget ír elő az űrhajósok mentéséről kötött 1968. évi egyezmény (1969. évi 22. tvr.) 1. cikke is, mely szerint ha egy állam észleli, hogy területén vagy a nyílt tengeren egy űrhajó leszállt, vagy az űrhajósok bajba jutottak, azonnal értesítenie kell egyrészt a felbocsátó államot és az ENSZ Főtitkárát, Másrészt ha nem tudja ki a felbocsátó, úgy a kényszerleszállás tényéről nyilvános bejelentést kell tennie. (A Hold-egyezmény magyar szövegét lásd: *Posta* I. – *Dunay* P. – *Kardos* G. – *Nagy* B.: Nemzetközi jogi dokumentumgyűjtemény. Budapest, 1984. 152. és k. p.

⁶ Így az imént idézett Hold-egyezmény 12. cikkének 3. pontja így kezdődik: "Emberi életet fenyegető veszély esetén a részes államok használhatják más részes államoknak a Holdon levő felszereléseit, járműveit, létesítményeit, eszközeit vagy készleteit." Ez azt jelenti, hogy a berendezést léteztető államnak tűrnie kell, hogy a veszélyben lévő személyek a Holdon levő létesítményeit használják.

⁷ Így a háború idején az ellenséges kikötőben rekedt kereskedelmi hajókat az 1907. október 18-án kötött ún. VI. számú hágai egyezmény szerint nem lehet elkobozni, ha az ellenséges kikötőt vis major miatt nem tudták elhagyni. (Az egyezmény vonatkozó cikkeit és azok kommentárját lásd *Thege* Gy.: Nemzetközi jog. Debrecen, 1930. 644-645. p.)

⁸ Erről intézkedik az szerződések jogát kodifikáló 1969. évi bécsi egyezmény (1987. 12. tvr.) 61. cikke.

felelősséget kizáró okokról ír,⁹ ugyanezt a kifejezést használják Nguyen Quoc Dinh tankönyvének átdolgozó is,¹⁰ míg M. Diez de Velasco a felelősséget megszüntető és módosító okokról ír.¹¹ A felelősséget kizáró körülményeket D. Carreau a felelősséget csökkentő és kizáró (atténuation et exonération) körülményekre osztja fel, jelezvén, hogy nem minden körülménynek tulajdonít felelősséget megszüntető hatást.¹² E. Jimenez de Aréchaga ezekre a körülményekre a "veszteséget vagy kárt okozó jogosnak tekinthető aktusok" kifejezést használja,¹³ nem minősítvén ex pressis verbis, hogy ezek az aktusok pontosan mire vonatkoznak. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában a nemzetközi jogi felelősség kodifikálásának kezdetén a téma első előadója, F.V. Garcia Amador harmadik jelentésében ugyancsak a felelősséget kizáró okokról beszél, ezenkívül bizonyos körülmények szerinte nemcsak enyhítik, hanem súlyosbíthatják is az állam felelősségét.¹⁴

Mások nem a felelősséget, hanem a jogellenességet kizáró körülményekről beszélnek, mint pl. J.A. Pastor Ridruejo,¹⁵ R. Monaco,¹⁶ H. Neuhold-W. Hummer-Ch Schreuer,¹⁷ S.P. Jagota,¹⁸ K. Zemanek,¹⁹ A.P. Sereni,²⁰

---

⁹ Ch. Rousseau: *Droit International Public*, Tome V. Les rapports conflictuels. Paris, 1983. 89. p.

¹⁰ Nguyen Quoc Dinh – P. Daillier – A. Fellet: *Droit International Public*. Paris, 1980. 698. p.

¹¹ "Causas de extincion y modificacion de la responsabilidad internacional." (M. Diez de Velasco: *Instituciones de derecho internacional publico*. Tomo I. 6. ed. Madrid, 1982. 501. p.)

¹² D. Carreau: *Droit International*, Paris, 1988. 407. p.

¹³ E. Jimenez de Aréchaga: *International Responsibility*, in: M. Sørensen: *Manual of Public International Law*, London-Melbourne-Toronto, 1968. 541. p.

¹⁴ A jelentés VI. fejezetének címe: *Causes d'exonération de la responsabilité et circonstances atténuantes ou aggravantes*. *Annuaire de la Commission du Droit International* (későbbiekben idézve: *Annuaire*) 1958. Vol. II. 52. p.

¹⁵ J. A. Pastor Ridrue: *Curso de derecho internacional público*, seg. ed. Madrid, 1987. 512. p.

¹⁶ R. Monaco: *Manuale di Diritto Internazionale Pubblico*, Seconda ed. Torino, 1971. 573. p.

¹⁷ H. Neuhold – W. Hummer – Ch. Schreuer: *Österreichisches Handbuch des Völkerrechts*, Band 1. Wien, 1983. 375. p.

¹⁸ Ezt a címet viseli S.P. Jagota egyik tanulmánya: *State Responsibility: Circumstances Precluding Wrongfulness*, *Netherlands Yearbook of International Law*, vol. XVI. 1985. 249-278. p.

¹⁹ K. Zemanek: *La responsabilité des Etats pour faits internationalement illicites, ainsi que pour faits internationalement licites*. *Institut des Hautes Etudes Internationales de Paris*. Paris, 1987. 34. p.

²⁰ A.P. Sereni: *Diritto Internazionale*, III. *Relazioni Internazionali*. Milano, 1962. 1522. és k. p.

G. Dahm²¹ vagy J. Salmon.²² A két felfogás között az a különbség, hogy az első alapján úgy tűnik, elképzelhető nemzetközi jogsértés anélkül, hogy ez felelősséget eredményezne. Így Nguyen Quoc Dinh és munkatársai úgy látják, hogy a nemzetközi felelősség két elemből tevődik össze: kell egy jogellenesnek tekinthető cselekmény, másrészt, hogy ez a cselekmény valamely nemzetközi jogalanynak felróható (imputable) legyen. Nézetük szerint egyes okok a felelősség elsőként említett elemét, más okok a felelősség másik elemét zárják ki.²³ Így logikus, hogy a körülmények mindkét csoportját felelősséget kizáró okoknak nevezik. A felelősségnek ez a felfogása nem idegen az államon belüli jogban sem. Így Eörsi Gyula a jogi felelősség alapproblémáiról írt könyvében az általános jogi felelősséget három összetevő elemre bontja fel, ezek a jogellenesség, a felróhatóság és az állami represszió.²⁴ Ezen nézet szerint tehát léteznek jogellenes cselekmények anélkül, hogy azok elkövetője felelős lenne,²⁵ míg a második terminológia hívei szerint ilyen körülmények esetén nincs jogsértés és így felelősség sem. B. Graefrath – E. Oeser – P.A. Steiniger közös munkájukban pl. megállapítják, hogy a nemzetközi felelősség egyetlen követelménye a más állammal szemben fennálló nemzetközi kötelezettség megsértése és ez szükségszerűen nemzetközi jogellenes,²⁶ ha tehát nincs kötelezettségszegés, úgy nincs nemzetközi jogsértés és ennél fogva nemzetközi felelősség sem.

A nemzetközi jogi felelősségnek az ENSZ-ben folyó kodifikációja során a Nemzetközi Jogi Bizottság végül ezt a második, – egyébként többségének tekinthető – felfogást tette magáévá, ami logikusan következik a Bizottság által készített felelősségi tervezet 3. cikkéből, amely szerint a nemzetközi jogsértésnek két eleme van, egyrészt egy államnak beszámítható tevésben vagy mulasztásban álló magatartás, másrészt, hogy ez a magatartás az állam nemzetközi jogi

²¹ G. Dahm: *Völkerrecht*. Stuttgart, 1961. Band III. 212-213. p.

²² Ezt a címet viseli J. Salmon egyik műve is (*Les circonstances excluant l'illicéité*, in: *Responsabilité internationale*, Institut des Hautes Études Internationales de Paris, Collection publiée sous la direction de Prosper Weil. Paris, 1987/1988. 89. és k. p.

²³ Nguyen Quoc Dinh – P. Daillier – A. Pellet: i.m. 698. p. Hasonló nézetet van A. Miaja de la Muela spanyol nemzetközi jogász is, aki szintén különbséget tesz a jogtalanságot és a beszámíthatóságot kizáró okok között. (*A. Miaja de la Muela: Le rôle de la condition des mains propres de la personne lésée dans les réclamations devant les tribunaux internationaux*, in: *Mélange offerts à Juraj Andrassy*. Hága, 1968. 208. p.

²⁴ Eörsi Gy.: *A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*. Budapest, 1961. 60. p.

²⁵ Ennek a nézetnek főleg az olasz nemzetközi jogirodalomban vannak hívei, így G. Sperduti, G. Morelli vagy G. Gaja. Lásd erről R. Agonak a Nemzetközi Jogi Bizottsághoz benyújtott nyolcadik jelentését, *Annuaire*, 1979. Vol. II. Première partie, 29. p. 115. lábjegyzet.

²⁶ B. Graefrath – E. Oeser – P.A. Steiniger: *Völkerrechtliche Verantwortlichkeit der Staaten*. Berlin, 1972. 72. p.

kötelezettségének megszegését jelenti.²⁷ A két feltétel bármelyikének hiányában – a tervezet szerint – nincs jogellenes cselekmény, és így felelősség sem, azaz mint a kérdés második előadója, R. Ago megállapította, nincs a nemzetközi jogban arra példa, hogy valamely jogellenes cselekmény miatt nem következne be a felelősség.²⁸

Nézetem szerint az igazság – mint annyi más esetben – a két álláspont között van. A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete – amint ezt látni fogjuk – az általa jogellenességet kizáró körülményeknek nevezett esetek egy részében (pl. szükséghelyzetben) lehetségesnek tartja kártérítést követelését is, ami a nemzetközi szokásjog alapján csak úgy képezhető el, ha az érintett cselekmény -ha csökkent mértékben is, – jogellenes marad. Más esetben, pl. jogos védelem kifejtése miatt, kártérítés sem igényelhető. Ha viszont igényelhető kártérítés, így végsőfokon van felelősség is, csak ez a felelősség kisebb mértékű, pusztán anyagi jellegű. Azaz megállapítható, hogy *vannak a jogellenességet és ezzel együtt a felelősséget kizáró körülmények, és vannak olyan okok is, amelyek nem zárják ki teljesen valamely cselekmény jogellenességét, de enyhítik az érte való felelősséget.*

Másfelől bár igaz R. Ago előbbi megállapítása: ti. hogy a jogellenes cselekmény mindig maga után vonja a felelősséget, ennél fogva nincs felelősség kötelezettségszegés, azaz jogellenesség nélkül,²⁹ ez a megállapítás azonban csak a jogsértés miatti, *a nemzetközi szokásjogban kialakult felelősségre igaz.* A technikai és tudományos fejlődés azonban olyan emberi tevékenységet is eredményezett, mely különös veszélyt rejt magában, (ennél fogva megsokszorozhatja az emberi gondatlanság következményeit), ezért a felelősség a jogsértés bizonyításának hiányában is létrejöhet, ha ez a tevékenység idegen államoknak vagy a tevékenységet kifejtő állam területén kívül természetes vagy

---

²⁷ Az idézett 3. cikk kimondja: "There is an internationally wrongful act of a State when:

a) conduct consisting of an action or omission is attributable to the State under international law; and

b) that conduct constitutes a breach of an international obligation of the State."

(Vö. Yearbook of the International Law Commission, 1979. Vol. II. Part two, 91. p.)

²⁸ Vö. Annuaire, 1979. Vol. II. Première partie. 29. p.

²⁹ Ez a tétel a nemzetközi jog tudományában általánosan elismert. L. Reitzer pl. megállapítja: "Il n'y a responsabilité étatique que là où un devoir international a été préalablement violé." (La Réparation comme conséquence de l'acte illicite en Droit International. Paris, 1938. 23. p.) Hasonló nézetten van E. Jimenez de Aréchaga: International Responsibility, 533. p.; W. Wengler: Völkerrecht. Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1964. Band I. 499. p.; B.D. Levin: Otvetsztvennoszty goszudarsztvo v mezsdunarodnom prave. Moszkva, 1966. 8. p.; A. Klafkowski: Prawo międzynarodowe publiczne. Varsó, 1972. 135. p.; B. Graefratb – E. Oeser – P.A. Steiniger: i.m. 72. p. Ugyanezt állapította meg a nemzetközi bíraskodás gyakorlata is, pl. az Állandó nemzetközi Bíróság 1928-ban (C.P.J.I. Série A. no.17. 29. p., vagy utódja, a Nemzetközi Bíróság (pl. Réparation des dommages subis au services des Nations Unies, Avis consultatif C.I.J. Recueil, 1949. 184. p.)

jogi személyeknek kárt okoz.³⁰ C.W. Jenks a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémián 1966-ban tartott úttörő jellegű előadásában helyesen állapította meg, hogy bizonyos fokozott veszéllyel járó tevékenységek, mint pl. a nukleáris energia felhasználása, a repülés, a mesterséges esőkelés, az űrkutatás, felelősségi jogviszonyt keletkeztethetnek, anélkül, hogy valamilyen jogsértés következne be³¹ azaz *objektív felelősség keletkezik jogsértés nélkül is*, ez elsősorban anyagi jellegű felelősséget jelent. Az ilyen felelősségnek számos változata lehetséges az államon belüli jogban is,³² a nemzetközi jogban a jogsértés nélküli objektív felelősség elsősorban az államok szerződésben vállalt külön kötelezettsége alapján jön létre, így egyezményeket kötöttek a repülőgépek, a szárazföldi atomreaktorok, az atommeghajtású tengeri hajók, a környezetszennyezés, az űrkutatás által okozott károk miatti felelősségre,³³ ezenkívül a Nemzetközi Jogi Bizottságban hosszabb ideje folyik az ide vonatkozó szokásjogi szabályok kodifikálása is, melyek tárgya olyan megengedett tevékenység miatt állami felelősség, melynek az állam határain túlterjedő jogellenes következményei vannak.³⁴ Ha viszont bizonyított jogsértés hiányában is lehetséges felelősség, úgy talán helyesebb a felelősséget kizáró és enyhítő körülményekről beszélni, hiszen a felelősség ezen változatánál kizárólag ez a terminológia alkalmazható, továbbá a jogsértés miatti felelősség esetében is elképzelhető, hogy fennáll a jogellenesség, de az érte való felelősség bizonyos körülmények miatt enyhébben minősül.

II.

A nemzetközi jog tudományában vitatott az is, hogy pontosan melyek is a jogellenességet vagy felelősséget kizáró körülmények. Ch. Rousseau nagy

---

³⁰ Ilyen pl. a határon túlterjedő környezetszennyezés, mely egyébként megengedett tevékenységből (pl. gyárak működtetése, városok szennyvízelvezetése, hőmérőművek vagy vágóhidak üzemeltetése, stb.) származik. (Lásd erről K.B. Hoffman: State Responsibility in International Law and transboundary pollution injuries, The International and Comparative Law Quarterly Vol. 25. 1976. Part. 3. 509. és k. p.; J. Ballenagger: La pollution en droit international. La responsabilité pour les dommages causés par la pollution transfrontière, Genf, 1975.)

³¹ Lásd C.W. Jenks: Liability for Ultra-hazardous Activities in International Law, Recueil des Cours, 1966. tome 117. 102. és k. p.

³² L.F.E. Goldie professzor az angolszász joggyakorlatot elemezve az objektív kárfelelősség hét formáját mutatta ki. (L.F.E. Goldie: Liability for Damage and the Progressive Development of International Law, International and Comparative Law Quarterly 1965. Vol.14. 1196. p.)

³³ Lásd mindezekről részletesebben Nagy Károly: Haftung für die mit einer erhöhten Gefahr verbundene Tätigkeit im Völkerrecht, Act Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica, Tomus XXVI. Fasciculus 4. Szeged, 1979.

³⁴ International liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (Lásd pl. Yearbook of the I.L.C. 1987. Vol.II. Part two, 39. és k. p.)

kézikönyvében ilyenként csak kettőt említ, az erőhatalmat és a szükséghelyzetet.³⁵ Weninger László tankönyvében a jogtalanságot kizáró okokról szólva ugyancsak mindössze két okot említ, de ebben nincs is benne a vis major, szerinte ez a két ok a represszália alkalmazása és a végszükség.³⁶ D. Carreau ezzel szemben két enyhítő körülményt (a nemzetközi jog szabályainak pontatlansága és az áldozat önhibája) és három kizáró körülményt tart szükségesnek tankönyvében felsorolni, ezek a jogos védelem, a represszália alkalmazása és az erőhatalom (force majeure)³⁷. Más nemzetközi jogászok a jogtalanságot vagy felelősséget kizáró okok között nem is említik az erőhatalmat. Így P. Angelo Sereni a legerjedelmesebb olasz kézikönyv szerzője szerint a nemzetközi jogban kizárja valamely cselekmény jogellenességét a sértett beleegyezése, ha az egyébként jogsértő cselekményt egy másik jogsértésre szankcióként alkalmazzák, ha önvédelemről vagy jogos védelemről van szó, végül ha a cselekményt szükséghelyzetben követték el.³⁸ Nem ír az erőhatalomról G. Dahm sem, aki a jogtalanságot kizáró körülményeket csak példálózva említi, ilyenek szerinte a jogos védelem, a represszália alkalmazása és a szükséghelyzet.³⁹ E. Menzel-K. Ipsen ezeken kívül említi a sértett beleegyezését is, viszont e két szerző szerint a szükséghelyzetet csak a régebbi nemzetközi jog tudománya ismerte, azaz ilyen szerintük a mai jogban nincs.⁴⁰ Hasonlóan nem említi az erőhatalmat, mint a nemzetközi jogellenességet kizáró okot Faluhelyi Ferenc sem, ezek az okok nézete szerint a jogos önszegély, a végszükség, a sértett beleegyezése és a jogos védelem.⁴¹

A nemzetközi jog tudományának ez a bizonytalansága a Nemzetközi Jogi Bizottságnak a nemzetközi jogi felelősségre vonatkozó kodifikációs tevékenységében is kifejezésre jutott. Garcia Amador, a felelősség első előadója harmadik jelentésében a felelősséget kizáró és enyhítő körülmények között első helyen említi az erőhatalmat és a végszükséget, melyek a külföldi állampolgároknak okozott károk miatt a területi állam felelősségét kizárják, ilyen okként említi továbbá az idegen állampolgárnak a kár bekövetkezésében való vétkes közreműködését is azzal, hogy mindhárom körülmény olyan esetben, amikor nem fogadható el, mint a felelősséget kizáró ok, úgy a reparáció mértékét enyhítő körülménynek minősül.⁴²

---

³⁵ Ch. Rousseau: i.m. Tome V. Les rapports conflictuels, 89. p.

³⁶ Weninger L.: Az új nemzetközi jog, Budapest, 1927. 208. p.

³⁷ D. Carreau: i.m. 407-408. p.

³⁸ A.P. Sereni: i.m. III. 1523-1532. p.

³⁹ G. Dahm: i.m. Band 3. 212-213. p.

⁴⁰ E. Menzel – K. Ipsen: Völkerrecht, 2. Auflage, München, 1979. 370-371. p.

⁴¹ Faluhelyi F.: Államközi jog. Pécs, 1936. 285-286. p.

⁴² A Garcia Amador által javasolt felelősségi egyezménytervezet 13. cikkének szövege a következő: "1. Sans préjudice des disposition de l'article précédent, l'Etat n'est pas responsable des dommages causés aux étrangers si les mesures qu'il a prises sont dues à la force majeure, ou à un état de nécessité occasionné par un danger grave et imminent qui menace un intérêt vital de l'Etat, à condition que ce dernier ne l'ait pas provoqué et qu'il n'ait pas pu écarter par autres moyens. 2.

Garcia Amadornak a felelősségről szóló 1956-1961 között adott jelentéseit — amelyek az állam nemzetközi jogi felelősségét kizárólag az idegen állampolgároknak okozott károk miatt vizsgálta⁴³ — a Nemzetközi Jogi Bizottság végül idő hiányában nem vitatta meg, és 1962-ben, amikor a felelősség kérdése ismét előtérbe kerül, Garcia Amador már nem volt tagja a Bizottságnak, ezért a Nemzetközi Jogi Bizottság előlről kezdte a felelősség kodifikálását. A téma különleges nehézsége miatt a Bizottság a munka újbóli megkezdését ezúttal nem csupán egy tagjára bízta, hanem egy tíztagú albizottságot hozott létre a kijelölt új előadó, R. Ago elnökletével. Az albizottság több tagja úgy látta, hogy a kodifikációs tevékenységet nem kell leszűkíteni az idegen állampolgároknak okozott károk miatti felelősségre, mivel ezt a részproblémát sem lehet kodifikálni az államok nemzetközi jogi felelősségének alapproblémái nélkül.⁴⁴ Végül az albizottság ennek megfelelően 1963-ban a felelősség egészére vonatkozóan készítette el a kérdés kodifikációs programját, amelynek 4. pontja a jogellenséget kizáró körülmények vizsgálatát is felvette a szabályozandó kérdések közé. E szerint ezek a körülmények a sértett beleegyezése, jogos szankció alkalmazása, a jogos védelem és a szükséghelyzet.⁴⁵ Az erőhatalom tehát itt sem szerepelt a mentesítő körülmények között. Az albizottság egyes tagjai is készítettek munkaokmányokat, de ezek közül csak M.K. Yasseen és R. Ago tervezete tért ki a jogtalanságot kizáró okokra. Ago tervezetében a kizáró okok azonosak az albizottság tervezetében szereplőkkel, tehát ő sem említi az erőhatalmat,⁴⁶ míg Yasseen előterjesztésében a jogos védelem, a vis major és a szükséghelyzet szerepelt, mint a reparációs kötelezettség alóli mentesítő kifogás (excuse).⁴⁷

A kodifikáció során 1980-ban készültek el a jogellenességet kizáró okokra vonatkozó cikkek, e szerint a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete a 29-34. cikkekben összesen hat ilyen körülményt (circumstance) sorol fel: a sértett állam beleegyezése, jogszerű kényszereszközök alkalmazása, erőhatalom és előre nem látható eset (cas fortuit, fortuitous event), végszükség (extrême détresse,

---

L'État n'est pas non plus responsable des dommages causés si le fait dommageable est du à une faute commise par l'étranger lui-même. 3. Quand ils ne peuvent être admis comme causes d'exonération de la responsabilité, la force majeure et l'état de nécessité constituent, de même que la faute imputable à l'étranger des circonstances atténuantes aux fins de la fixation du montant de la réparation." (Annuaire, 1958. Vol. II. 52-53. p.)

⁴³ Garcia Amador összesen 6 jelentést készített, ezeket lásd: Annuaire, 1956. Vol. II. 175-221., 1957. Vol. II. 119-146., 1958. Vol. II. 49-76., 1959. Vol. II. 1-36., 1960. Vol. II. 38-63., 1961. Vol. II. 18-56. p.

⁴⁴ Ezen a nézeten volt pl. M.K. Yasseen, A.M. Parades, L. Gros. (Vö. Yearbook, 1963. Vol. II. 230-231. p.)

⁴⁵ Vö. Yearbook, 1963. Vol. II. 228.

⁴⁶ Lásd Yearbook, 1963. Vol. II. 253. p.

⁴⁷ Yearbook, u.o. 251. p.

extreme distress), szükséghelyzet (état de nécessité, state of necessity) és jogos védelem.⁴⁸

Ez a felsorolás ugyan a legbővebb a korábbi nézetekhez képest, talán – mint látni fogjuk – egyes eseteket feleslegesen is választ ketté (mint pl. a végszükséget és a szükséghelyzetet), ugyanakkor mégsem fogja át a kizáró körülmények teljességét.

Az állam nemzetközi jogi felelősségét ugyanis csak a nevében eljáró hatóságok vagy személyek *hivatalos minőségében* kifejtett tevékenysége alapozhatja meg, azaz a magánminőségben kifejtett tevékenység az államnak nem róható fel. Ilyenkor nem maga a tevékenység lényeges, hanem hogy azt a tisztviselő milyen minőségben fejt ki, így ugyanazon tevékenység létrehozhat állami felelősséget, vagy ebből a szempontból teljesen közömbös lehet. Így pl. ha egy vámtiszt a határátkelőhelyen tettelegesen bántalmazza egy idegen állam diplomatáját, aki mondjuk megtagadja poggyászának vámvizsgálat alá vetését, úgy a vámtiszt cselekménye állama nemzetközi jogi felelősségét eredményezi, nincs ezzel szemben nemzetközi jogi felelősség, ha a vámtiszt a saját lakásán ütlegeli a felesége ágyában talált diplomatát. Ez utóbbi esetben a vámtiszt *magánminőségben* jár el, amiért állama nem felel.

Kizárhatja a nemzetközi jogi felelősséget a nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében nem említett egyéb körülmény is. Kárfelelősség esetén ugyanis a felelősség bekövetkezéséhez feltétlenül szükséges az *okozati összefüggés* is a jogellenes állami cselekvés és a másik állam elszenvedett kára között. Az okozati összefüggés hiányát ugyan nem feltétlenül kell külön kimentási oknak tekinteni, hiszen több (összesen három) lehetőséget foglal magában és ezeket rendszerint külön-külön, önállóan szokás említeni, de akkor viszont *minden* esete említés érdemel. Maga a Nemzetközi Jogi Bizottság az okozati összefüggést azonban csak másodlagos összefüggésben tartotta szükségesnek megemlíteni, nevezetesen a tervezet 31. cikkének indoklásában megállapítja, hogy a vis majornak minősülő ellenállhatatlan erő, vagy az előre nem látható esemény és a nemzetközi kötelezettség fizikai lehetetlensége (material impossibility) között okozati összefüggésnek kell fennállnia.⁴⁹ Ez kétségtelenül így is van, de nem csupán az erőhatalom és az előre nem látható eset az, amikor a jogsértő cselekmény nincs magával a kárral okozati összefüggésben, így az *okozati összefüggés abban az esetben is bírányzik, ha van ugyan jogsértő cselekmény, de a kár nem emiatt, hanem a sértett fél közreműködése, azaz önbibája miatt*

---

⁴⁸ A tervezet I. részének angol szövegét a Yearbook, 1980. Vol. II. part two 30. és k. p.; a francia szöveget az Annuaire, 1980. Vol. II. deuxième partie 32-33. oldala tartalmazza. Megjegyzendő, hogy R. Ago a tervezet előadója jelentéseit és így a javasolt cikkek szövegét is franciául terjesztette elő és ezek alapján készült el az angol és a spanyok szöveg, melyek helyességét több kifogás is érte. (Lásd pl. L. Diaz González, J.J. Calle y Calle és R. Ago véleményét, Annuaire, 1980. Vol. I. 156., 162. és 169. p.) A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete első részének nem hivatalos magyar fordítását lásd: Posta I. – Dunay P. – Kardos G. – Nagy B.: i.m. 401-410. p.

⁴⁹ Vö. Report of the International Law Commission on the work of its thirty-first session, Yearbook 1979, Vo. II. Part two, 133. p.

következett be. Az okozati összefüggés hiánya egyébként a legfőbb (és néha egyetlen) kimentési ok a fokozott veszéllyel járó, megengedett tevékenység káros következményei miatti felelősség egyes eseteiben is. Így pl. a szárazföldön kifejtett nukleáris tevékenység miatti felelősséget szabályozó 1963. évi bécsi egyezmény⁵⁰ értelmében a felelősség megállapításához elégséges egyrészt a kár bekövetkezésének, másrészt annak bizonyítása, hogy a kár okozati összefüggésben van egy nukleáris létesítmény (pl. atomerőmű) üzemeltetésével. Így a felelősség alól az üzemeltető csak az alábbi esetekben mentesülhet: a) Ha az üzemeltető bizonyítja azt, hogy a nukleáris kár részben vagy egészben a kárt szenvedett egyén súlyos gondatlanságának vagy a kár előidézésére vonatkozó szándékos cselekvésének vagy mulasztásának következménye; b) ha a kár közvetlenül fegyveres összeütközés, ellenségeskedés, polgárháború vagy felkelés aktsuaiból származik, vagy c) ha a nukleáris kárt kivételes jellegű, súlyos természeti csapások közvetlenül okozták.⁵¹

Látható, hogy a felelősség alóli mentesülésnek mindhárom esete végül is az okozati összefüggést zárja ki a nukleáris berendezés működése és a bekövetkezett nukleáris kár között, csak az első esetben a kár oka a sértett önhibája, a második és harmadik esetben pedig – noha az egyezmény nem használja ezt a kifejezést – a nukleáris kár vis major következtében keletkezett. Következésképpen a sértett önhibája akár a jogsértés miatti kárfelelősség esetén, akár a jogsértésen kívüli, a megengedett, de veszélyes tevékenységből származó felelősség esetén kizárja az okozati összefüggést és ezzel együtt a kár miatti felelősséget is. Ennek megfelelően a sértett önhibája, mint a felelősséget vagy jogellenességet kizáró körülmény, számos nemzetközi szerződésben külön szabályozásra került. Így pl. a külföldi repülőgépek által a Föld felszínén okozott károk miatti felelősségről 1952-ben Rómában kötött nemzetközi egyezmény 6. cikke értelmében a repülőgép üzemeltetője csak akkor mentesül a kártartási felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt kizárólag a sértett vagy szolgálatában álló személyek gondatlansága, más jogtalan cselekménye vagy mulasztása okozta.⁵² A károsult önhibája a felelősséget kizáró körülmény a hajók okozta olajszennyezés miatti polgári jogi felelősségről kötött 1969. évi brüsszeli egyezmény III. cikke,⁵³ valamint az 1971. évi brüsszeli egyezmény 4. cikke⁵⁴

---

⁵⁰ Szövegét lásd: United Nations, Juridical Yearbook, New York, 1963. 148-157. p.

⁵¹ A nukleáris károk miatti felelősségről lásd részletesebben Th. *Melescanu*: La responsabilité pour dommages nucléaires, Bukarest, 1973., G. *Arangio Ruiz*: Some International, Legal Problems of the Civil Uses of Nuclear Energy, Recueil des Cours, 1962. Tome 107.; *Lamm V.*: Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről, Állam- és Jogtudomány, 1985. 461. és k. p.

⁵² "Any person who would otherwise be liable under the provision of this Convention shall not be liable for damage if he proves that the damage was caused solely through the negligence or other wrongful act or omission of the person who suffers the damage or of the latter's servants or agents." (Az egyezményt lásd A.J.I.L. 1958, 593-606. p.)

⁵³ Nincs olajszennyezés miatti felelősség a II. cikk 3. pontja szerint: "If the owner proves that the pollution damage resulted wholly or partially either from an act or omission done with

értelmében is. Megjegyzendő, hogy a károsult önhibája Garcia Amador felelősségi tervezetében még mint az állam felelősségét kizáró vagy enyhítő körülmény szerepelt,⁵⁵ szükségesnek látják ezen körülmény szerepeltetését a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete után írott egyes tanulmányok is.⁵⁶

A nemzetközi jog tudományában nincs abban sem egységes álláspont, hogy a jogtalanságot vagy a felelősséget kizáró és enyhítő körülményeket jogilag minek kell tekinteni. R. Monaco pl. a jogtalanságot kizáró okokat csak felsorolja,⁵⁷ azok lényegét a szankciók között tárgyalja. A . Verdross-B. Simma hasonló állásponton vannak, szerintük ezek a körülmények a megengedett önszegély (erlaubte Selbsthilfe), tehát a szankció egyes fajait jelentik.⁵⁸ Az említett szerzőknél azonban ezt a besorolást az egyes kizáró körülmények leszűkítése teszi lehetővé, azaz a rendszerükbe be nem illő kizáró okokról (mint pl. a sértett beleegyezése) egyszerűen nem tesznek említést! A Nemzetközi Jogi Bizottság által adott (és nem is teljes) felsorolás azonban már csak olyan címen foglalható egységbe, hogy azok mindegyike kizárja a jogellenességet, vagy felelősséget, egyéb sajátosságait tekintve teljesen különböző jogi kategóriákat alkotnak. Ezért aztán azok, akik már a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének ismeretében foglalkoztak ezzel a kérdéssel, különböző osztályozásokkal igyekeztek ezeket a körülményeket rendszerbe foglalni.⁵⁹

A jelen tanulmánynak nem célja a jogellenességet vagy felelősséget kizáró okok részletes vizsgálata, mindössze az erőhatalom elhatárolása látszik szükségesnek olyan rokonfogalmaktól, mint szükséghelyzet, a végszükség, a jogos védelem, valamint az előre nem látott eset. Az elhatárolás elsősorban amiatt szükséges, hogy a nemzetközi jog tudománya nemcsak az erőhatalom kérdésében oszlik meg, igen különbözőek a nézetek a többi kimentési okot illetően is.

---

intent to cause damage by the person who suffered the damage or from the negligence of that person, the owner may be exonerate wholly or partially from this liability to such person." (Az egyezmény szövegét lásd A.J.I.L. Vol.64. 1970. 481-490. p.)

⁵⁴ Lásd Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage, International Legal Materials, Vol. XI. 1972. 284-302. p.

⁵⁵ Lásd a jelen tanulmány 42. sz. jegyzetét.

⁵⁶ Így J. Salmon szerint hét kimentési ok van, ezek között hetedikként említi a károsult önhibáját (faute de la victime). J. Salmon: Les circonstances excluant l'illécité, 90. és 93. p.

⁵⁷ R. Monaco: *o.m.* 573. p.

⁵⁸ A. Verdross – B. Simma: Universelles Völkerrechts, Theorie und Praxis, Berlin, 1976. 647. és k. p.

⁵⁹ Lásd pl. J. Barboza: Necessity (revisited) in international law, in: Essays in International Law in Honour of Judge Manfred Lachs, The Hague, Boston, Lancaster, 1984. 32. és k. p.; J. Salmon: Les circonstances... 92. és k. p.

III.

A szükséghelyzetben alkalmazható szükségcselekményre való jogosultságot – az önvédelem jogával együtt – a nemzetközi jog régebbi tudományában többnyire az *önfenntartás* jogából – melyet gyakran neveztek a létezéshez való jognak is⁶⁰ – vezették le. Ezt a jogot a leglényegesebb és legfontosabb jognak tekintették, mely – mint Wheaton írja – az összes többi, az államot megillető jog alapjául szolgál.⁶¹ E jog tartalma E. Vattel megállapítása szerint az, hogy államnak joga van mindenre, ami a közvetlen veszély és olyan körülmények elhárítását szolgálja, amelyek pusztulását okozhatják.⁶² Miután az önfenntartáshoz való jogot lényegesebbnek tartották, mint a másik állam függetlenségének tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettséget, így ezzel a másik állam jogának megsértését legalizálni lehetett.⁶³ Az önfenntartás jogát bírálva Ch. de Vischer már 1924-ben megállapította: "Nem igaz az, hogy egy állam semmibe veheti más államok jogait azért, hogy saját céljait megvalósítsa, hogy fennmaradását vagy lényeges, életbevágó érdekeit biztosítsa."⁶⁴ Hasonló módon kritizálja az önfenntartás jogát H. Lauterpacht is,⁶⁵ G. Schwarzenberger pedig úgy látja, hogy mivel az önfenntartás jogának az a célja, hogy jogilag igazoljon olyan nemzetközi jogsértéseket, amiket nem lehetett már sem jogos védelemre vagy önszegélyre, sem szükséghelyzetre hivatkozva jogosnak tekinteni, ezért ezt a kifejezést törölni kell a nemzetközi jogászok szótárából is.⁶⁶ Nézetem szerint is az önfenntartás jogát ma már nem lehet létező, állami alapjognak tekinteni, azonban e szemlélet maradványai a nemzetközi jogban szinte a mai napig megtalálhatóak.⁶⁷

---

⁶⁰ Ezt a kifejezést használja pl. P. Fauchille, aki két állami alapjogot ismer el a nemzetközi jogban, ez az önfenntartás joga és a szabadsághoz való jog. Mindkettőt a létezés jogára vezeti vissza. (P. Fauchille: *Traité de droit international public*, Paris, 1922. Tome I. 1. partie, 407. p.)

⁶¹ H. Wheaton: *Elements of International Law. The Literal Reproduction of the Edition of in the classics of International Law*, Oxford-London, 1936. 75. p.

⁶² E. Vattel: *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, London, 1758. Vol. II. 332. p.

⁶³ Vö. E.I. Szakumov: *Szamooborona v mezdunarodnom prave*, Moszkva, 1973. 48. p.

⁶⁴ Ch. de Vischer: *La responsabilité des Etats*, Bibliotheca Visseriana, t. II. Brill, 1924. 111. p.

⁶⁵ "However if every State really had a right of self-preservation, all the States would have the duty to admit suffer and endure every violation done to another in self-preservation. But such duty does not exist." (L. Oppenheim – H. Lauterpacht: *International Law*, London, 1955. 207. p.)

⁶⁶ G. Schwarzenberger: *The fundamental principles of international law. Recueil des Cours*, 1955. Tome 87. 345-346. p.

⁶⁷ Így pl. A. Ulloa 1957-ben kiadott tankönyvében az önfenntartás jogát, mint létező jogintézményt a három állami alapjog egyikeként tárgyalja (*Derecho internacional público*, Madrid, 1957. Cuarta ed. Tomo I. 282. és k. p.) Hasonlóan a német nyelvű nemzetközi jogi lexikon az

Létezik viszont az önfenntartás jogából kifejlődött két nemzetközi jogintézmény: a jogos védelem és a szükséghelyzet.

A jogos védelmi helyzet és az erőhatalom által létrehozott állapot megegyezik abban, hogy az érintett államot veszélybe hozza. Ez a veszély vis major esetén származhat akár természeti erőktől, akár emberi cselekvésből kifolyólag,⁶⁸ jogos védelmi helyzetet azonban *kizárólag az emberi cselekvések egyetlen változata, nevezetesen egy vagy több állam által a másik állam ellen indított jogtalan támadás idézhet elő,*⁶⁹ amivel szemben a megtámadott állam egyénileg vagy kollektíve szövetségesei segítségével jogszerűen védekezhet. Az állam ezenkívül jogszerűen védekezhet minden más, nem fegyveresen elkövetett és ellene irányuló jogsértés ellen is, ezt nevezzük a jogos védelemtől megkülönböztethető *önvédelemnek,*⁷⁰ itt azonban nem lévén olyan súlyos veszélyhelyzet, mint fegyveres támadás esetén, a vis majorral való összetévesztés lehetősége igen csekély. Jogos védelmi helyzet esetén tehát a veszélyt idegen állam jogtalan cselekménye idézi elő, amit az állam pozitív cselekvéssel hárít el, vis major esetén a veszélyhelyzetet nem szükségképpen jogtalan cselekvés idézi fel és azt az érintett állam *egyáltalán nem tudja elbáritani. Vis major esetén tehát fogalmi elem a veszélyhelyzet elbárithatatlansága, míg jogos védelmi helyzetben legalábbis lehetőség van az elbáritó cselekmény, azaz a fegyveres védekezés kifejtésére,* amit jogtalanul eljáró állammal szemben fejtenek ki.

önvédelem fogalmát az önfenntartási jog (Selbsterhaltungsrecht) címszó alatt tárgyalja, amely ez utóbbi jogintézmény továbbélését látszik bizonyítani. (K. Strupp – H. Schlochbauer: Völkerrechts, Dritte Band, Berlin, 1962. 255-257. p.)

⁶⁸ Ez tűnik ki pl. az idézett 1963. évi bécsi szerződésből, vagy a tenger olajszennyezése miatti nemzetközi felelősségről kötött és szintén idézett 1969. november 29-i nemzetközi szerződés III. cikkéből, amelynek 2. pontja kimondja: "No liability for pollution damage shall attack to the owner if he proves that the damage; a) resulted from an act of war, hostilities, civil war, insurrection or a natural phenomenon of an exceptional inevitable and irresistible character..."; A háborút, polgárháborút vis majornak tekinti a nemzetközi jog tudománya is, pl. J.D. *Gonzalez Campos* – L.I. *Sánchez Rodriguez* – M.P. *Andres Sáenz de Santa Maria*: Curso de Derecho internacional público, Oviedo, 1983. Tomo I. 282. p.; G. *Schwarzenberger*: International Law. London, 1968. Vol. II. 683 p.; J. *Salmon*: Les circonstances... 105. p.

⁶⁹ Ez a megállapítás a nemzetközi jog tudományában általánosan elismert, így ezen a nézetten van J. *Kunz*: Individual and Collective Self-Defence in Article 51 of the Charter of the United Nations, A.J.I.L. 1947. Vol. 41. 877. p.; E.I. *Sztrakunov*: i.m. 92. és k. p.; U.K. *Szobakin*: Kollektivnaja bezopasznoszty garantija mirnogo szoszucseszstvovanyija, Moszkva, 1962. 302. p.; P. *Lamberti Zanardi*: La legittima difesa nel Diritto Internazionale, Milano, 1972. 131. p.; H. *Kelsen*: The Law of the United Nations, London, 1951. 797-798. p.; C.A. *Pompe*: Aggressive War and International Crime, Gravenhage, 1953. 49. p.; E. *Jimenez de Aréchaga*: Derecho constitucional de las Naciones Unidas (Comentario teorico-practico de la Carta, Madrid, 1958. 399. p.; V. *David*: Sankce v mezinarodim pravu, Brno, 1976. 53. p.

⁷⁰ Lásd erről bővebben Nagy K.: Önvédelem és jogos védelem a mai nemzetközi jogban. Separatum a Dr. Antalfy György Emlékkönyvből. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Szeged, 1990.

Sokkal közelebb áll ezzel szemben a vis major intézményéhez a szükséghelyzet és a végszükség, így ezekkel kissé részletesebben szükséges foglalkozni.

A szükséghelyzet a nemzetközi jog egyik legvitatottabb problémája, ugyanakkor nem is tartozik azon kérdések közé, amit az általános jellegű művek gyakran részleteznének.⁷¹ Ennek az is lehet az oka, hogy számos nemzetközi jogász, aki foglalkozott a szükséghelyzet fogalmával, egyszerűen alkalmazhatatlannak tekinti ezt a jogintézményt a nemzetközi jog viszonyai között. Ezen a nézeten van pl. P. Fauchille,⁷² A. Cavaglieri,⁷³ B.C. Rodick,⁷⁴ H. Kelsen,⁷⁵ D.W. Bovett,⁷⁶ J.L. Brierly,⁷⁷ I. Brownlie,⁷⁸ R. Quadri.⁷⁹ A tudomány ellenállása a szükséghelyzettel szemben nem véletlen. *A szükséghelyzet ugyanis akkor következik be, ha egy állam különösen súlyos és másként el nem hárítható veszélyből úgy igyekszik megszabadulni, hogy – A. Verdross szavait használva – megsérti egy ártatlan állam jogait.*⁸⁰ Mivel egyetlen államnak sincsen alanyi joga arra, hogy egy másik államot jogaiban sértsen, így a szükséghelyzet – mint A. Eisenberg megjegyzi – csupán egy kifogás (excusa) szemben a jogos védelemmel, amely egy jog gyakorlása.⁸¹

A szükséghelyzetre és az abban alkalmazható szükségcselekményre gyakran hivatkoztak az állami gyakorlatban, ilyen gyakorlati eset volt pl. a francia flotta elsüllyesztése 1940 júniusában Oránban. Az akciót a brit flotta hajtotta végre abból a célból, hogy megakadályozza a francia hadihajók német kézre kerülését, ekkor ugyanis Nagy-Britanniát invázió fenyegette a Német Birodalom

---

⁷¹ Így pl. C. Gutiérrez Espada szerint a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémián tartott több mint ötven általános jellegű előadás közül csak tizenkettő foglalkozik érdemben ezzel a kérdéssel. (V.C. Gutiérrez Espada: El estado de necesidad y el uso de la fuerza en el derecho internacional. Madrid, 1987. 22. p. 4. jegyzet.)

⁷² P. Fauchille: i.m. Tome I. 1re partie 418. és k. p.

⁷³ A. Cavaglieri: Règles générales du droit de la paix, Recueil des Cours, 1929. Tome 26. 558. és k. p.

⁷⁴ B.C. Rodick: The Doctrine of Necessity in International Law. New York, 1928.

⁷⁵ H. Kelsen: Unrecht und Unrechtsfolgen im Völkerrecht, Zeitschrift für Öffentliches Recht, Vol. XII. No.4. 1932. 564. és k. p.

⁷⁶ A.W. Bowett: Self-defence in International Law, Manchester, 1980. 10. p.

⁷⁷ J.L. Brierly: The Law of Nations, Oxford, 1963. 403. és k. p.

⁷⁸ I. Brownlie: International Law and the Use of force by States, Oxford, 1963. 428. és k. p.

⁷⁹ R. Quadri: Diritto Internazionale Pubblico. Napoli, 1968. 185. és k. p.

⁸⁰ A. Verdross: Règles générales du droit international de la paix, Recueil des Cours, 1929. Tome 30. 488-489. p. Hasonlóan fogalmaz J. Salmon (Faut-il codifier l'état de nécessité en droit international? in.: Études de Droit International en l'Honneur de Judge Manfred Lachs, Hága, Boston, Lancaster, 1984. 237. p.

⁸¹ A. Eisenberg: La legitima defensa en el derecho internacional, Revista de la Facultad de Derecho y Ciencias Sociales (Rosario) 1959. 933. p.

részéről, és ehhez a németek felhasználhatták volna a francia flottát.⁸² Franciaország és Nagy-Britannia között nem volt hadiállapot (sőt szövetségesek voltak), a veszélyt nem a franciák, hanem Németország jelentette az angolok számára, a szükségcselekményt tehát egy vétlen állammal szemben fejtették ki.

A szükségcselekményt azonban nem mindig vétlen állammal szemben fejtik ki, erre szolgál példának a múlt században történt Caroline-ügy. A Caroline egy gőzhajó volt, mely 1837-ben a Niagarán hajózva rendszeresen szállított utánpótlást az Egyesült Államokból az akkor Nagy-Britanniához tartozó Kanadában tevékenykedő lázadóknak, ezért 1837 decemberében egy brit kommandó behatolt az USA területére és elsüllyesztette a hajót.⁸³ Itt a szükségcselekményt elszenvedő Egyesült Államok nem volt teljesen vétlen, hiszen meg kellett volna akadályoznia, hogy területéről támogatást nyújtsanak idegen államban működő felkelőknek. Teljesen hasonló egy későbbi példa, az Altmark esete is.⁸⁴ Az Altmark felfegyverzett német kereskedelmi hajó volt (így hadihajónak minősült) és részt vett a Graf Spee német hadihajó által végrehajtott hadműveletben, majd 1940 februárjában fedélzetén 300 brit hadifogollyal az akkor még semleges Norvégia parti tengerén, a norvég hatóságok engedélyével, hajózva igyekezett a német kikötőket elérni. Miután az angol flotta felfedezte és üldözőbe vette, a Joesing-fjordban menekült, de egy brit cirkáló oda is utánament, a német hajót elfogta és kiszabadította foglyokat. Norvégia tiltakozott semlegessége megsértése miatt. Mint Buza László helyesen megállapította, mind a norvég, mind a német magatartás ellentétes volt a semlegességre vonatkozó nemzetközi hadijoggal, jogszerű volt ezzel szemben a brit katonai akció. Az a hadihajó, amely semleges parti tengerben hadifoglyokat szállít, megsérti a parti állam semlegességét, mivel hadifoglyok ejtése és elszállítása katonai hadműveletnek minősül. Az Altmark tehát megsértette a nemzetközi jogot, Norvégia pedig köteles lett volna ezt megakadályozni és a foglyokat saját őrizetébe venni,⁸⁵ annál inkább, mivel erre képes is lett volna. Az említett fjordban ugyanis a kérdéses időpontban két norvég ágyúszázad is tartózkodott.

Ez a példa arra is jó bizonyíték, hogy a szükséghelyzet sokszor nehezen különböztethető meg a jogos védelemtől, ez a két jogellenességet kizáró körülmény ugyanis egyszerre jelentkezhet egyetlen cselekményben. Az Altmark idézett esetében pl. *Nagy-Britannia a kollektív jogos védelem állapotában volt Németországgal szemben*, hiszen a Német Birodalom által megtámadott szövetségese, azaz Lengyelország védelmében fogott fegyvert, *ugyanakkor a foglyok kiszabadítása egyben szükségcselekmény volt Norvégiával szemben*, hiszen választania kellett, hogy vagy engedi Németországba szállítani foglyul esett katonáit, vagy megsérti Norvégia semlegességét azzal, hogy hadműveleteket

---

⁸² Lásd A.P. Sereni: i.m. III. 1530-1531. p.

⁸³ P. Lamberti Zanardi: i.m. 43-57. p.

⁸⁴ A példát lásd Buza László: Szükséghelyzet a nemzetközi jogban. MTA Társadalom-történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1958. VIII. kötet. 307. p.

⁸⁵ Buza L.: i.m. 307-308. p.

foganatosít egy semleges beltengerben (a fjord által bezárt víz ilyenek minősül, ahova az idegen hadihajónak engedély nélküli pusztá belépése is jogellenes).

Szükséghelyzetben a veszély magát az államot fenyegeti, ha nem is léteben, de alapvető érdekeiben és olyan veszélyről van szó, mely súlyos, közvetlen és másként el nem hárítható, ezt hangsúlyozza a nemzetközi jog tudománya,⁸⁶ valamint ennek megfelelően a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete is.⁸⁷

Az ENSZ-ben folyó kodifikáció során külön cikket fogadtak el a végszükség intézményéről,⁸⁸ de ez csupán abban különbözik a szükséghelyzettől, hogy ez utóbbi esetben *a veszély az államot fenyegeti*, míg az előbbi esetben *személyek kerülnek veszélybe*. Ez a különbségtétel a nemzetközi jog tudományában inkább csak a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének elfogadása után írt művekben lelhető fel,⁸⁹ azonban nem mindenki osztja ezt a felfogást. A két intézmény közötti nagyfokú hasonlóság miatt J. Salmon a Nemzetközi Jogi Bizottság által bevezetett különbségtételt vitathatónak látja,⁹⁰ mások, akik véleményüket a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének elkészülte előtt fejtették ki, a szükséghelyzetről szólva azt nem határolják el a végszükségtől,⁹¹ sőt Buza László egyenesen azon a véleményen van, hogy

---

⁸⁶ Lásd Buza L.: i.m. 294-295. sp.; A. Faatz: Notwehr und Notstand im Völkerrecht. Inaugural Dissertation, Greifswald, 1919. 31. p.; G. Dahm: i.m. Band III. 438. p.

⁸⁷ A tervezet 33. cikkének szövege a következő: *Szükséghelyzet*

1. Az állam nem hivatkozhat szükséghelyzetre, mint valamely nemzetközi kötelezettséggel összhangban nem álló államcselekedete jogellenességét kizáró okra, kivéve, ha

a) ez a cselekvés volt az egyetlen eszköz arra, hogy lényeges érdekét súlyos és azonnali bekövetkezéssel fenyegető veszélytől megóvja; és b) ez a cselekvés nem érintette súlyosan annak az államnak lényeges érdekét, amellyel szemben a kötelezettség fennállt.

2. A szükségállapotra, mint a jogellenességet kizáró okra semmiképpen sem hivatkozhat az állam:

a) ha az a nemzetközi kötelezettség, amellyel az állam ténye nincs összhangban az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normájából származik; vagy

b) ha az állam cselekedetével összhangban nem álló nemzetközi kötelezettséget olyan szerződés írja elő, amelyik kifejezetten vagy hallgatólagosan kizárja a szükséghelyzetre hivatkozást az adott kötelezettséggel kapcsolatosan; vagy

c) az érintett állam hozzájárult a szükséghelyzet bekövetkezéséhez.

⁸⁸ A tervezet 32. cikke kimondja: "1. L'illicéité d'un Etat non conforme à un obligation internationale de cet Etat est exclue si l'auteur du comportement qui constitue le fait de cet Etat n'avait pas d'autre moyen, dans une situation d'extrême détresse, de sauver sa vie ou celle de personnes confiées à sa garde. 2. La paragraphe 1 ne s'applique pas si l'Etat en question a contribué à la survenance de la situation d'extrême détresse ou si le comportement en question était susceptible de créer un péril comparable ou supérieur."

⁸⁹ Ilyen különbséget tesz pl. J.D. *Gonzales Campos* – L.I. *Sánchez Rodriguez* – M.P. *Andres Sáenz de Santa María*: i.m. 283-285. p.

⁹⁰ J. *Salmon*: Les circonstances excluant l'illicéité... 126. p.

⁹¹ Így pl. A.P. *Sereni* nagy kézikönyvében csak a szükséghelyzetről ír, a végszükséget nem említi a jogellenességet kizáró okok felsorolásakor. (Vö. i.m. III. 1528-1532. p.)

szükséghelyzetre lehet hivatkozni minden jogilag védett érdek védelmében, ezek az érdekek lehetnek: 1) az egyes emberek magánérdeke, 2) az egyes államok különérdeke, és 3) a nemzetközi közérdek.⁹²

A magam részéről azon a véleményen vagyok, hogy *a szükséghelyzet és a végszükség ugyanazt a jogintézményt jelenti*, mivel a kettő közötti megkülönböztetés nem áll szilárd alapon. A veszélyt ugyanis az állam maga minősíti és így semmi sem akadályozza meg abban, hogy a szerveit vagy állampolgárait fenyegető veszélyt alapvető érdekeit fenyegető veszélyként tüntesse fel, és ebben a pillanatban a végszükség szükséghelyzetté változott, így az elhárító cselekményt szükségcselekményeknek lehet (kell) minősíteni. A végszükség és a szükséghelyzet között egyébként sok állam belső jogában sem tesznek különbséget, így a magyar büntetőjogban csupán végszükségről beszélnek, melynek során akár a közérdeket, akár magánosok érdekeit mentik közvetlen és másként el nem hárítható veszéllyel szemben.⁹³

A nemzetközi jogi szükségcselekmény gyakorlásához viszont nézetem szerint nem kell az sem, hogy emberi életek legyenek veszélyben, az ilyen cselekmény *súlyos anyagi kár* bekövetkezésének elhárítása érdekében is indokolt lehet, azaz ilyen kár is minősülhet fontos állami érdekeknek, amint ezt az állami gyakorlat is igazolja. Így pl. 1967-ben a brit és a francia partok között zátonyra futott és azon fennakadt a Torrey Cañyon nevű 119 ezer tonna olajat szállító libériai tankhajó, egyes tartályai azonban épen maradtak, ami azzal a veszéllyel járt, hogy a hullámzás miatti rázkódástól azok is kilyukadnak és a tenger megtisztítása után azt újra beszennyezik. Ezért a brit légierő szétbombázta a hajóroncsot és felgyújtotta a maradék olajat.⁹⁴ Az esetet a nemzetközi jog tudományában egyesek mint a szükséghelyzet példáját idézik,⁹⁵ ilyenként tárgyalja a Nemzetközi Jogi Bizottság kommentárja is, megállapítván, hogy a brit akció szükséghelyzetben került alkalmazásra és ellene sem a tulajdonosok, sem kormányuk nem tiltakozott.⁹⁶

A szükséghelyzettel kapcsolatosan még egy megállapítás látszik szükségesnek. Mivel az államot nem terheli kötelezettség semmiféle nemzetközi jogsértés eltűrésére, így számára nem fogadható el, hogy a neki jogsérelmet okozó szükségcselekményt azért követték el, hogy ezáltal a cselekményt kifejtő

---

⁹² Buza L.: i.m. 294-295. p.

⁹³ Vö. Bodnár M. László: A végszükség a büntetőjogban. Acta Jur. et Pol. Tomus XXVIII. Fasc. 1. Szeged, 1981.; Tokaji G.: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban, 1984. 260-271. p.

⁹⁴ Lásd erről J.P. Queneudec: Les incidences des affaires du Torrey Cañyon sur le droit de la mer, Annuaire Français de Droit International, 1967. 701. és k. p.; és M. Spinedi: Problemi di diritto internazionale sollevati dal naufragio della Torrey Cañyon, Rivista di Diritto Internazionale, 1967. 653-674. p.

⁹⁵ Így pl. ezen a nézetten van M. Giuliano – T. Scovazzi – T. Treves: Diritto Internazionale, I. La società internazionale e il diritto, Milano, 1983. 612. p.; C. Gutiérrez Espada: i.m. 69-70. p.; vagy S.P. Jagota: i.m. 268. p.

⁹⁶ Annuaire, 1980. Vol. II. Deuxième partie 38.

állam elkerüljön egy őt fenyegető nagyobb sérelmet. Ez azt jelenti, hogy a szükséghelyzet csak akkor zárja ki teljesen a szükségcselekmény jogellenességét, ha az azt elszenvedő állam maga is megszegett valamilyen nemzetközi kötelezettséget, mint pl. ahogyan ez az Altmark esetében történt. Ha a szükségcselekményt egy teljesen véltlen állammal szemben fejtik ki, úgy a szükséghelyzet csak enyhíti a felelősséget, azt nem zárja ki, ugyanúgy nem szünteti meg a jogellenességet sem, ellentétben azzal, ahogyan a vita során a Nemzetközi Jogi Bizottság egyes tagjai állították.⁹⁷ Ennek ellenkezője azt jelentené, hogy a szükségcselekmény ugyan nem jogellenes, de mégis származik belőle felelősség, az ugyanis nehezen vitatható, hogy az ilyen cselekményből származó anyagi kárt akkor is meg kell téríteni, ha maga a szükségcselekmény egyébként jogilag indokolt volt. Erre az álláspontra helyezkedik a nemzetközi jog tudománya,⁹⁸ a vita során a Nemzetközi Jogi Bizottságban a szükségcselekmény jogosultságát is kétségbe vonták. Így pl. S. Verosta azzal indokolta a kártérítési kötelezettséget, hogy "... a szükséghelyzet okából elkövetett cselekmény végsősoron ellentétes a nemzetközi joggal."⁹⁹ R. Quentin-Baxter szintén úgy látta, hogy a szükséghelyzet nem zárja ki teljesen a jogellenességet, és így a reparációs kötelezettségen kívül az eredeti állapot helyreállítása is szükséges a szükségcselekmény miatt okozott károk tekintetében.¹⁰⁰ A kártérítés lehetőségét szükségesnek tartották a Nemzetközi Jogi Bizottság más tagjai is,¹⁰¹ ennek megfelelően a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete is a 35. cikkében akceptálta ezt az álláspontot, és nem zárta ki a kártérítési kötelezettséget, éspedig nemcsak a szükséghelyzet (illetve a végszükség), hanem a beleegyezés, az erőhatalom és a véletlen eset tekintetében is,¹⁰² amiből következik, hogy ezen körülmények nem a jogellenességet zárják ki, csak enyhítik az érte való felelősséget,¹⁰³ csak a jogos védelem és a szankció alkalmazása zárja ki teljesen a jogellenességet és ezzel együtt a felelősséget is.

A szükséghelyzet számtalan, sajnos itt nem részletezhető, érdekes és egyben vitatható problémát vet fel, a jelen cikk kereteiben csupán az erőhatalomtól való megkülönböztetés problémája a feladat. A két intézmény

---

⁹⁷ Így pl. Juan José Calle y Calle, a bizottság perui tagja úgy látta, hogy egy cselekmény jogellenességének kizárása nem szünteti meg a reparációs kötelezettséget (Yearbook, 1980. Vol. I. 172. p.)

⁹⁸ Ezen a nézetten van pl. A.P. Sereni: i.m. III. 1523. p.

⁹⁹ Yearbook, 1980. Vol. I. 164. p.

¹⁰⁰ Yearbook, 1980. Vol. I. 168. p.

¹⁰¹ Így pl. M. Sabovic – J.J. Calle y Calle – S.M. Schwebel – S. Tsuruoka (Vö. Yearbook, 1980. Vol. I. 166-177. p.)

¹⁰² A tervezet 35. cikke kimondja: Az államcselekedet jogellenességének kizárása a 29., 31., 32. vagy 33. cikk rendelkezéseinek erejénél fogva nem érinti az ezzel a cselekvéssel okozott kártért való kártérítés kapcsán felmerülő kérdéseket.

¹⁰³ Ezt hangsúlyozta a Nemzetközi Jogi Bizottságban folyó vita során S.M. Schwebel is (Yearbook, 1980. Vol. I. 163. p.)

egymáshoz igen hasonló, sőt részben egybeeső jogintézményt jelent. Mint az talán már az eddigiekből is kitűnik, *szükséghelyzetbe az államot az erőhatalom hozza*, az jelent olyan, másként el nem hárítható veszélyt, amelyből az állam csak más állam jogainak megsértésével szabadulhat. A vis major bekövetkezése tehát az államot választás elé állítja: vagy elszenvedti a fenyegető hátrányt, vagy más államot sértő, szándékos cselekménnyel elhárítja azt.¹⁰⁴ A szükséghelyzet tehát felfogható az erőhatalom olyan esetének is, *ahonnan az állam számára van menekvés*, a szükségcselekmény, tehát pozitív tevés kifejtése útján. Lényeges különbség másfelől, hogy az erőhatalom egyéb eseteiben *az állam előtt ilyen választás lehetősége nem létezik*, — a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének (31. cikk) szóhasználatával élve — *az ellenállbataisan erő egyszerűen fizikailag lehetetlenné teszi számára valamely nemzetközi jogi kötelezettség teljesítését*. Ilyen értelemben a vis major valamilyen nemzetközi jogi kötelezettség *nem teljesítésére ad mentesülést*, ez a nem teljesítés nem szándékos, a szükséghelyzet ezzel szemben más jogát sértő, szándékos, pozitív tevést tesz lehetővé.

A szükséghelyzet és a vis major közötti nagyfokú hasonlóság és részbeni azonosság teszi érthetővé, hogy néha a nemzetközi jog tudományában nem tesznek különbséget a kettő között,¹⁰⁵ sőt sokszor hiányzik a különbségtétel az állami gyakorlatból is. Így pl. 1881-ben a tunáziai Sfax városában lázadás tört ki, az ennek leverése céljából odarendelt francia haderő elfoglalta Olaszország ottani konzuli ügynökének és több olasz állampolgárnak a lakását. Olaszország tiltakozására a protektorátus alatt lévő Tunézia külügyeit intéző francia miniszter a tuniszi uralkodó (bej) nevében a következő választ adta: Ófelsége kormánya sajnálatát fejezi ki azon sérelmek miatt, melyek időlegesen érintették a kérdéses olasz állampolgárok tulajdonjogát. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy ezek a károk erőhatalom (force majeure) esetében történtek, és szükségesek voltak azon katonai műveletek folytatására, melyek helyreállították a Bej joghatóságát a fellázadt városban.¹⁰⁶ Az olasz válasz csak részben fogadta el ezt a védekezést, az erőhatalomra való hivatkozást nem tartotta a konkrét esetben

---

¹⁰⁴ R. Ago nyolcadik jelentésében a szükséghelyzetnek ezt a két elemét emelte ki, nevezetesen, hogy egyrészt van egy súlyos, más módon kivédhetetlen állami érdeket fenyegető veszély és egy abszolút szándékosan alkalmazott elhárító cselekmény. (Vö. *Annuaire*, 1979. Vol. II. Première partie 50. p.)

¹⁰⁵ Így pl. M. *Giuliano* egy korábbi tankönyvében a jogellenességet kizáró okok között a beleegyezést, a jogos védelmet és az erőhatalmat említi, amelybe — úgy tűnik — a szükséghelyzetet is beleérti. (*Diritto Internazionale*, Milano, 1974. Tomo I. 600-602. p.) Nem különbözteti meg a két intézményt L. de *Fur*: *Précis de droit international*, Paris, 1937. 405. p. és A.P. *Sereni* sem (i.m. III. 1526. p.)

¹⁰⁶ Lásd: "Force majeure" and "fortuitous event" as circumstances precluding wrongfulness: survey of State practice international judicial decisions and doctrine, Study prepared by Secretariat, *Yearbook* 1978. Vol. II. part one, 112-114. p. 196. pont. A tanulmány francia szövegét lásd: *Annuaire* 1978. Vol. II. Première partie 58. és k. p. (Későbbiekben idézve: ENSZ Titkárság tanulmánya).

alkalmazhatónak.¹⁰⁷ Nézetem szerint itt tipikus *szükségcselekménnyel* állunk szemben, mellyel Franciaország egy érdekeit sértő cselekményt idegen (és a veszély felidézésében vétlen!) állam és polgárainak jogát megsértve háritott el.

A nagyfokú hasonlóság és a részbeni azonosság dacára is az erőhatalom elválasztandó a szükséghelyzettől. A különbségtételt nézetem szerint az teszi feltétlenül szükségessé, hogy *vis major esetén a kötelezettség teljesítése lehetetlenül*, így annak megszegése nem róható fel az államnak, míg szükséghelyzetben ez nem ilyen egyértelmű, ott – mint láttuk – az állam elvileg választhat: vagy elszenvedi a jogsértést, vagy azt elhárítandó, megsérti egy harmadik állam jogát. Ilyenkor viszont elvileg mérlegelni kell az arányosságot is a veszélyeztetett érdek és a megsértett jog között, ám roppant nehéz eldönteni, mikor van arányosság.¹⁰⁸

A vis major jogintézményét a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete az előre nem látható eseménnyel (fortuitous event, cas fortuit, Zufall) együtt kodifikálta, a két intézmény nagyfokú hasonlósága miatt. Az előre nem látható esemény – mint R. Ago kifejti – megegyezik az erőhatalommal abban, hogy mindkettő lehetetlenné teszi az állam számára azt, hogy a jognak megfelelően járjon el, a különbség abban van, hogy az előre nem látható esemény esetében a nemzetközi kötelezettséget megszegő nincs is tudatában jogsértő tevékenységének, így Ago példája szerint a sűrű ködben a repülőgép pilótája nem is veszi észre, hogy idegen állam légtérébe tévedt.¹⁰⁹ Az erőhatalom esetén – mint arról már szó esett – egy kötelezettség elmulasztásáról van szó, az előre nem látható cselekmény viszont nemcsak mulasztás alól mentesíthet, hanem tevőleges cselekmény alól is, pl. egy határincidensre azért kerül sor, mert egy katonai egység áttéved a határon idegen állam területére.¹¹⁰ A R. Ago által a vis

---

¹⁰⁷ "The representative implicitly admits, by the expression of regret contained in his not the irregularity of the occupation however, he seeks to justify it by invoking the circumstances of force majeure. In this connexion it would not be inappropriate to observe that since the Italo-Tunisian treaty clearly stipulates the inviolability of Italian immovable property, it cannot be understood how justification can be sought by invoking a case which was certainly not one of force majeure for the French troops and officers, who had entered Sfax after a bombardment which had completely dislodged the enemy. In any event, even if the initial act of occupation was recognized as a case of force majeure, that would not suffice to legitimize a long occupation." (BNSZ-titkárság tanulmánya, 196. pont)

¹⁰⁸ A Nemzetközi Jogi Bizottságban folyó vitában W. Ripbagen pl. kifejtette, hogy az arányosság szabályát igen nehéz alkalmazni, nevezetesen azt eldönteni, hogy az egyik állam érdeke mennyiben összehasonlítható vagy éppen elsődleges egy másik állam érdekével szemben, mivel itt különböző természetű érdekekről van szó. (Vö. Yearbook, 1980. Vol. I. 162. p.)

¹⁰⁹ Vö. Huitième rapport sur la responsabilité des États, par R. Ago, Annuaire 1979. Vol. II. Première partie 51. p. Ilyen incidens történt pl. Németország és Franciaország között 1913-ban, amikor egy Friedrichshafenből induló német léghajó (Zeppelin) a sűrű ködben francia területre tévedt. (Vö. Titkárság tanulmánya, 141. pont)

¹¹⁰ Ez történt pl. a Németország és Portugália között felmerült és 1928-ban eldöntött Naulilaa-ügyben. 1914. október 19-én (amikor még nem volt hadiállapot Németország és Portugália

major és az előre nem látható eset közötti ezt a különbségtételt a Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai közül nem mindenki osztotta, így pl. N. Usakov szerint vis major alatt mindig természeti eseményt kell érteni, míg előre nem látható esetről emberi cselekvés miatt nem tudja az állam kötelességét teljesíteni.¹¹¹ Ezzel szemben S. Sucharitkul és F. Njenga úgy látták, hogy nem lenne helyes a vis major fogalmát természeti eseményekre korlátozni, azalatt emberi cselekményeket is kell érteni.¹¹² P. Reuter szerint ezek a kifejezések, mint vis major, előre nem látható esemény és szükségshelyzet, az államon belüli jogban az egyes országok szerint változnak, és így jobb lenne "ellenállhatatlan kényszer" (contrainte irrésistible) kifejezést használni, szerinte az előre nem látható esemény kifejezés idegen a francia nyelvhasználattól.¹¹³ D. Thiam ugyancsak úgy látta, hogy a vis major és az előre nem látható esemény fogalma jogrendszerenként változik, ezért nem is látta szükségesnek a kettő közötti különbségtételhez hozzászólni.¹¹⁴

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete végül mégiscsak R. Ago álláspontját fogadta el, azonban a vis major és az előre nem látott esemény fogalmát egyetlen cikkben foglalta össze. E szerint az előre nem látható esemény miatt elkövetett, az idegen állam jogát sértő cselekmény akár szándékos is lehet, ha pl. egy katonai egység határsértőket üldözve lépi át a határt, de nincs tudatában cselekménye jogsértő voltának, azt hiszi, hogy a határsértőket még a saját területén üldözi (pl. a határ dzsungelben vagy lakatlan sivatagban húzódik, és esetleg meg sincs jelölve). Az "előre nem látható esemény" mint a felelősség alól mentesítő körülménnyel kapcsolatosan végül két megjegyzés látszik szükségesnek. Az egyik, hogy mivel ezt a kifejezést ilyen értelemben nem minden állam joga ismeri, ugyanakkor a felelősségi tervezetben így nevezett esetben hiányzik a jogsértés szándéka és tudata is, ezért nézetem szerint *jobb lenne ezt a kimentési okot egyszerűen tévedésnek nevezni, azaz a tévedés olyan változatának, melyet külső körülmények idéztek elő*, és így kizárja a szándékoságot. Ezt bizonyítják a kodifikációban említett gyakorlati esetek is, pl.

---

között, de a Német Birodalom már hadviselő fél volt) egy német katonai egység átlépte a Német Dél-Nyugat-Afrika (mai nevén Namibia) és az akkori portugál gyarmat, Angola közötti határt, és tüzharc keletkezett a német katonák és a portugál határőrség között, mely több halálos áldozatot követelt a németek részéről. Az első világháború után felállított Német-Portugál Vegyes Nemzetközi Döntőbíróóság 1928. július 31-én kelt döntése szerint "... the incident had a clearly fortuitous character...", melyet a német tolmács hibájából keletkezett félreértés okozott, és emiatt adott a portugál határőrsízt tűzparancsot. A Döntőbíróóság ebből a következő döntést hozta: "The incident at Naulilaa was not the consequence of acts contrary to international law that can be imputed to the German or Portuguese civil or military organs." (ENSZ Titkárság tanulmánya, 439. pont).

¹¹¹ Annuaire, 1979. Vol. I. 199. p. 18. pont, S. Verosta a Nemzetközi Jogi Bizottság osztrák tagja ugyancsak úgy vélte, hogy a vis major fogalmát a természeti eseményekre kellene szűkíteni. (Annuaire, 1979. Vol. I. 200. p. 24. pont).

¹¹² Annuaire, 1979. Vol. I. 203. p.

¹¹³ Vö. Annuaire, 1979. Vol. I. 200. p. 25. és 28. pont.

¹¹⁴ Annuaire, 1979. Vol. I. 98-99. p. 13. pont.

1913. április 22-én egy német repülőgép két pilótával a fedélzetén az akkor Németországhoz tartozó Metz városába tartott, a sűrű ködben azonban eltévedt és behatolt a francia légi térbe. A pilóták, tévedésüket észrevéve, francia területen kényszerleszállást hajtottak végre. A ködre és az eltévedésre való hivatkozást a francia hatóságok elfogadták, és a gépet még aznap este visszaengedték.¹¹⁵ *Az előre nem látott eset példájaként az ENSZ Titkárságának tanulmányában ismertetett eset tehát egyszerűen tévedés volt, amit természeti jelenség okozott.*

Megjegyzendő azonban, hogy az eljáró állami közeg tévedése – mint ez a nemzetközi bíraskodásból is kitűnik – általában nem zárja ki a felelősséget, amely az eljáró hivatalnok jóhiszemősége esetében is fennállhat,¹¹⁶ a tévedés csak akkor menthető, ha azt váratlan természeti esemény idézte elő. Így pl. egy háborúban semleges állam területének tévedésből való bombázása navigációs hiba, gondatlanság stb. esetén felelősséget eredményez, amint ezt gyakorlati esetek bizonyítják.¹¹⁷

Ugyanakkor mindez nem jelenti azt, hogy nem létezne olyan előre nem látott esemény, amely a felelősséget kizáró ok. A magyar polgári jog pl. ismeri a felelősség alóli teljes mentesítő okként a "külső elháríthatatlan ok" elnevezésű esetet, ilyennek minősül egyrészt a természeti eseményre korlátozott erőhatalom, amely elháríthatatlan és váratlan, valamint a károsult vagy egy harmadik személy vagy más külső elháríthatatlan és a károsodásra vezető magatartása. Ez utóbbi esetben az elháríthatatlanságot kizárólag a *váratlanság, birtelenség* okozza (pl. egy személyt a robogó autó elé löknek).¹¹⁸ A véletlen, előre nem látható eset és a vis major közötti különbségtételt más államok belső joga is ismeri, de hatásait tekintve – a magyar joghoz hasonlóan – nem tesz közöttük különbséget, sőt néha a kettő között teljes azonosságot állapít meg. Így

---

¹¹⁵ Lásd ENSZ Titkárság tanulmánya, 142. pont.

¹¹⁶ Így pl. egy, az USA és Nagy-Britannia között 1921-ben hozott választott bírói döntés kimondta: "It is unquestionable that the United States naval authorities acted bona fide, but though their bonafides might be invoked by the officers in explanation of their conduct to their own Government, its effect is merely to show that their conduct constituted an error in judgment, and any Government is responsible to other governments for errors in of its officials porting to act within the scope of their duties and vested with power to enforce their demands." (Az ügyet és más példákat lásd Th., *Merom: International Responsibility of States for Unauthorized Acts of their Officials*, British Year Book of International Law, 1957. 94-95. p.)

¹¹⁷ Így pl. az első világháborúban 1916. március 31-én német repülőgépek tévedésből bombákat dobtak a semleges Svájc területén lévő Porrentruy városra, amelyet ugyancsak tévedésből 1917 áprilisában egy francia repülőgép is bombázott. (Lásd ENSZ Titkárság tanulmánya, 255. és 256. pont) Svájci városokat – tévedés miatt – a második világháborúban is bombáztak éspedig az USA légierije (1944. április 1-jén Schaffhausen, 1945 márciusában Bazelt és Zürichet), melyért az USA kormánya 1949-ben kártérítést fizetett (Ch., *Rousseau: Chronique des faits internationaux*, R.G.D.I.P. Tome XXXII. 1961. 606. p.)

¹¹⁸ Lásd Eörsi Gy. tanulmányát: Veszélyes üzem, in: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia, Budapest. Második kötet, K-Z. 1724. p.

pl. a francia polgári törvénykönyv 1773. cikke a jégesőt, a villámcsapást közönséges, előre nem látható eseteknek (cas fortuits ordinaires) tekinti, az 1754. cikkben viszont a jégesőt (grêle) a vis major egyik eseteként említi. A két intézmény közötti megkülönböztetés nem áll szilárd alapon a német vagy a svájci jogban sem,¹¹⁹ ezért az államon belüli joggal foglalkozó szerzők közül többen szinoním fogalomként kezelik az előre nem látható esetet és a vis majort,¹²⁰ melyek között csak árnyalati különbségek vannak, és nézetem szerint ez a helyzet a nemzetközi jogban is, mivel itt a vis majort emberi cselekvés is előidézheti, így az "előre nem látható eset" nézetem szerint *nem képez külön kategóriát a vis majorhoz képest*, hanem annak csupán egyik, speciális változata. A kettő között talán azt a különbséget lehet tenni, hogy míg az előre nem látható eset mindig egy váratlan esemény vagy emberi cselekvés, melyet esetleg el lehetne hátrítani, ha tudnánk bekövetkezéséről, ezzel szemben a vis major nem mindig előre láthatatlan — mint ez a Nemzetközi Jogi Bizottságban is kifejezésre jutott —, ma már lehet tudni az időjárás jelentésből, hogy sűrű köd lesz, vagy tájfun közeleg, stb., aminek következményeit maximális gondossággal esetleg meg is lehet előzni,¹²¹ de bekövetkezése esetén nem lehet vele szemben ellenállni.

IV.

Végül a Nemzetközi Jogi Bizottságban a R. Ago által képviselt vélemény kapott többséget, ennek megfelelően a tervezet 31. cikke a következő szöveggel került elfogadásra: *Erőbatalom és előre nem látott esemény.*

1. Az állam nemzetközi kötelezettségével ellentétes állami cselekmény jogellenessége kizárt, ha ez a cselekmény az állam ellenőrzésén kívül olyan ellenállhatatlan erőnek vagy külső, előre nem látható eseménynek tulajdonítható, mely fizikailag lehetetlenné tette az államnak, hogy az adott kötelezettséggel összhangban cselekedjen, vagy hogy számot vessen azzal, hogy magatartása nem felel meg ennek a kötelezettségnek.

2. Az első szakasz nem alkalmazható, ha az érintett állam hozzájárult a fizikai lehetetlenség helyzetének bekövetkezéséhez.

---

¹¹⁹ Lásd erről S. Giovanolli: Force majeure et cas fortuit en matière d'inexécution des obligations selon le Code des Obligations Suisse, Thèse, No. 378. Genf, 1933. 43. és k. p.; H. Oser: Das Obligationenrecht. Kommentar zum schweizer Zivilgesetzbuch, Zürich, 1915. 849. p.

¹²⁰ Így pl. A. Exner megállapítja: "La force majeure et le cas fortuit désignent une seule et unique notion sous des termes différents." (A. Exner: La notion de force majeure, Párizs, 1892. 29. p.) Hasonló nézetten van J. Radouant: "... parler de cas fortuit, de force majeure... c'est toujours exprimer la même chose." (Du cas fortuit et de la force majeure, Thèse Párizs, 1920. 173. p.)

¹²¹ Ezen a nézetten volt S.F. Vallat a Bizottság brit tagja és S. Sucharitkul, thaiföldi nemzetközi jogász is, ez utóbbi a római jogból származó culpa lata, culpa levis és culpa levissima kifejezéseket szerette volna a nemzetközi jogba bevezetni. (Vö. Annuaire, 1979. Vol. I. 202-203. p. 36. és 8. pont.)

Mint látható, a kodifikációs tervezet végülis nem határozta meg pontosan az "ellenállhatatlan erő" fogalmát. Ez gyakori a nemzetközi jog tudományában is, ahol sokszor a vis major fogalmát magától értetődőnek tartván nem ismertetik jellemzőit, ez még magánjellegű felelősségi tervezetknél is előfordul.¹²² Az államon belüli jogban is ritka a vis major eseteinek felsorolása, az egyes kódexek inkább csak exemplikatív felsorolásokat adnak.¹²³ A vis majornak minősülő természeti eseményeket többnyire az egyezmények nem sorolják fel, így pl. a tengerparttal nem rendelkező államok átmenő kereskedelméről 1965-ben kötött egyezmény 7. cikkének 1. pontja szerint a vis major esetét kivéve, a szerződő felek minden intézkedést megtesznek azért, hogy elkerüljék a tranzit szállítmányok áthaladásának kérdését vagy az áthaladás korlátozását,¹²⁴ azt azonban az egyezmény nem szabályozza, hogy mi is minősül vis majornak. Hasonlóan, a vis major miatt az ellenséges kikötőben rekedt kereskedelmi hajókról szóló és a 7. sz. jegyzetben idézett szerződés szerint az ilyen hajókat nem szabad elkobozni, csupán le lehet foglalni, itt sincs azonban részletezve, hogy a vis major milyen gyakorlati esetekre vonatkozik. Mint láttuk, a nukleáris felelősségre vonatkozó idézett 1963. évi bécsi egyezmény is csupán kivételes jellegű, súlyos természeti csapásokról beszél. Szinte ugyanezt a kitélt találjuk egy másik, hasonló tárgyban kötött 1960. évi párizsi egyezmény 9. cikkében, mely kivételes jellegű, súlyos természeti katasztrófát (grave natural disaster of an exceptional character) tekint vis majornak.¹²⁵ Az olajszennyezésről szóló 1969. évi brüsszeli egyezmény III. cikke is a vis majorról szólván csupán "természeti jelenségről" (natural phenomenon) beszél, mely "... kivételes, elkerülhetetlen és ellenállhatatlan (irrésistible) jellegű". A természeti katasztrófák felsorolása az egyezményekből hiányzik, igaz, ezek megállapítása rendszerint nem probléma, mindenesetre ilyen természeti jelenség lehet pl. földrengés, villámcsapás, vulkánkitörés, szélvihar (tájfún, tornádó), szökőár, atomerőmű vagy lőszergyár felrobbanása, árvíz, tűzvész, meteorit becsapódása, klimatikus változások (aszály), időjárási anomáliák miatti repülőszerencsétlenség vagy hajótörés, stb.

Valamivel több támpontot látunk az egyezményekben a *vis major jellegű emberi cselekvések* felsorolásánál. A tenger olajszennyezéséből származó károk megtérítésére 1971-ben Brüsszelben kötött idézett szerződés 4. cikke

---

122 B. Graefrath és P.A. Steiniger az NDK jogászai közös tervezetük 10. cikke utolsó mondatában éppen csak megemlítik a vis major egyik joghatását: "Die Entschädigungspflicht entfällt bei höherer Gewalt sowie im Falle eines Staats Notstandes." (B. Graefrath – E. Oeser – P.A. Steiniger: i.m. 234. p.)

123 Így pl. az 1855-ben Chilében elfogadott polgári törvénykönyv 45. cikke szerint: "Vis majornak vagy előre nem látható eseményeknek nevezzük azokat az előre nem látható eseményeket, melyeknek lehetetlen ellenállni, mint a hajótörés, földrengés, az ellenség általi foglyulejtés, a köztisztviselő által foganatosított hatósági aktus stb." (Vö. J. Radouant: i.m. 3. p.)

124 A szerződés szövegét lásd az 1969. évi 10. tvr.-ben.

125 "Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, szövege megjelent: A.J.I.L. 1961. 1089-1094. p.

szerint a szerződéssel létrehozott Kártalanítási Alap mentesül a kár megfizetése alól, ha az háború, polgárháború vagy felkelés következménye. Az 1960. évi, a nukleáris energia felhasználásával kapcsolatos felelősséget szabályozó egyezmény 9. cikke fegyveres konfliktusból származó aktusról, invázióról, polgárháborúról és felkelésről beszél, szinte ugyanezt használja a tenger olajszennyezése ellen kötött 1969. évi brüsszeli egyezmény korábban idézett III. cikke is. Az egyezményekben meghatározott mentesítő okok megegyeznek a nemzetközi jog tudománya által hangsúlyozott, felelősséget kizáró emberi cselekményekkel.¹²⁶ Hasonló emberi cselekvések felsorolásával találkozunk a nemzetközi jogi bírásokodásban.¹²⁷

A vis majort azonban nemcsak fegyveres konfliktusok idézhetik elő, ilyen lehet pl. hajók összeütközése, zátonyra futása vagy emberi cselekménynek minősülő robbanás, azaz olyan emberi cselekmények, melyek a kötelezettségnek megfelelő magatartás ugyancsak fizikailag lehetetlenné teszik.

A vis major e kétféle esete között nincs olyan áthághatatlan különbség, mint az az első pillantásra látszik, egyes természeti jelenségek eredeti oka sokszor emberi magatartásra vezethető vissza. A tűzvészt okozhatja pl. elektromos rövidzárlat, mely lehet véletlen, de származhat emberi gondatlanságból is. Az árvízet kiválthatja egy felhőszakadás is, de a védőgátak bombázása is, az atomerőmű felrobbanhat emberi gondatlanság vagy szándékos robbantás miatt, de ezt előidézheti nagyméretű meteor lezuhanása is, stb. A jogi következmények ilyenkor azonban többnyire nem azonosak, azaz nem maga az esemény az érdekes, hanem annak kiváltó oka. A hajók összeütközése is pl. olyan baleset, mely történhet emberi gondatlanságból vagy lehet vis major következménye. A hajók összeütközésére vonatkozó nemzetközi jogszabályok egységesítésére 1910-ben Brüsszelben kötött egyezmény szerint, ha az összeütközés oka vis major, vagy előre nem látható váratlan esemény, úgy mindenki viseli a saját kárát (azaz nincs felelősség), míg bármelyik hajóskapitány vétkessége esetén az összeütközésből keletkezett kár a vétkes felet terheli.¹²⁸ Hasonló elv érvényesül az űrhajók összeütközése esetében.¹²⁹ Ha azonban a kár

---

¹²⁶ Így pl. ezzel kapcsolatban H. Lauterpacht, Oppenheim tankönyvének átdolgozója így ír: "A State need not make any reparation losses sustained by an alien through legitimate measures taken by administrative officials and military forces in time of war, insurrection, riot or public calamity, such as a fire, an epidemic outbreak of dangerous disease, and the like." (L. Oppenheim -- H. Lauterpacht: i.m. vol. I. 364. p.)

¹²⁷ Az egyik leggyakrabban idézett ítélet Max Huber választott bíró adta a Spanyol-Marokkóban lévő brit követelésekkel kapcsolatban: "Kétségtelennek tűnik, hogy az állam nem felelős egy zendülés, felkelés, polgárháború vagy nemzetközi háború tényei miatt, sem azokért a károkért, amit területén ezek az események idéztek elő... Ezeket az eseményeket (événements) úgy kell tekinteni, mint a vis major eseteit." (Recueil des Sentences Arbitrage, II. 642.)

¹²⁸ ENSZ Titkárság tanulmánya, 108. pont.

¹²⁹ Az űrkutatás során okozott károk miatti felelősségről kötött 1972. évi egyezmény (1973. évi 3. tvr.) III. cikke szerint űrhajók összeütközése esetén az a fél lesz felelős, akinek hibájából az összeütközés bekövetkezett.

oka harmadik személy elháríthatatlan cselekménye, úgy ez mint a vis major speciális változata mentesít a felelősség alól. Így pl. 1964. június 10-én, amikor éppen kirakták a postai csomagokat Algír kikötőjében egy hajóból, egy erős robbanás három személyt megsebesített és számos csomagot és levelet megrongált. A francia szállítási és közlekedési miniszter egy interpellációra válaszolva a robbanást annak okának vizsgálata nélkül, mint előre láthatatlan és ellenállhatatlan balesetet vis majornak minősítette megállapítván, hogy az Ottawában kötött 1957. évi egyezmény 33. cikke értelmében a postaigazgatást teljesen mentesíti a felelősség alól az erőhatalom, így az algériai postával szemben semmiféle kártérítési igény sem támasztható.¹³⁰ A konkrét esetben nem esett arról szó, hogy mi okozta a robbanást, az mint előre nem látható, váratlan és elháríthatatlan esemény – függetlenül a kiváltó októl – vis majornak minősül.

Miután az erőhatalom lehetetlenné teszi valamely kötelezettség teljesítését, joggal vetődik fel az a kérdés is, hogy gazdasági nehézségek (pl. gazdasági válság, infláció stb.) vajon mentesíthetnek-e nemzetközi kötelezettség alól? Ez a probléma főleg pénztartozás megfizetésének elmulasztása esetén jöhet szóba. Az nem vitás, hogy ha a pénzfizetés elmulasztásának oka természeti katasztrófa, ez még akkor is mentesít (legalábbis átmenetileg) a fizetés alól, ha a fizetésre egy nemzetközi bírósági ítélet kötelez.¹³¹ A vis major pénzfizetés alóli mentesítő szerepére látszik utalni az ENSZ Alapokmánya is. Az ENSZ Alapokmány 19. cikke szerint a Közgyűlésen nincs szavazati joga annak a tagállamnak, amelyik tagdíjhátraléka eléri vagy meghaladja a két évi tagdíjat, azonban a Közgyűlés ilyenkor is megengedheti, hogy részt vegyen a szavazásban, ha a fizetés elmulasztása "... olyan körülményeknek tulajdonítható, amely a tag akaratán kívül esik". Az erőhatalom esetén kívül esetleg más körülmény is figyelembe jöhet, az mindenestre bizonyos, hogy a vis major ide sorolható, tekintve, hogy az az állam akaratán kívül esik.

A nemzetközi bírászkodás gyakorlatában többször is előfordult, hogy az államok pénztartozása meg nem fizetése miatt erőhatalomra hivatkoztak. Így egy Oroszország és Törökország között az Állandó Választott Bíróság által 1912-ben eldöntött ügyben Törökország arra hivatkozott, hogy 1881 és 1902 között igen súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdött, amit háborúk és felkelések csak fokoztak, és így vis major miatt nem tudott fizetni Oroszországnak. A bíróság ítélete nem vitatta, hogy a nemzetközi jogban létezik a vis major intézménye,¹³² azonban a török kifogást nem akceptálta azzal az indokolással, hogy egy ilyen

---

¹³⁰ Vö. *Annuaire Français de Droit International*. Paris, 1966. 1042. p.

¹³¹ Ezt fejezte ki a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésén Hoffinger, Ausztria képviselője: "Il se peut, en effet, que la nonexécution d'une sentence soit due à des circonstances de force majeure, qu'elle ne soit pas imputable à cet Etat et ne justifierait pas que l'on sévisse contre lui. Je cite par exemple, un Etat condamné à payer une forte somme à un autre Etat et qui au moment de l'échéance, serait frappé de quelque terrible catastrophe causée par les éléments et affectant sérieusement ses capacités financières." (ENSZ Titkárság tanulmánya, 157. pont).

¹³² "L'exception de la force majeure, invoquée en première ligne est opposable en droit international public aussi bien qu'en droit privé..." (Vö. ENSZ Titkárság tanulmánya, 394. pont).

csékély összeg (6 millió frank) megfizetése nem veszélyeztette sem a török állam létezését, sem külső vagy belső helyzetét.¹³³ Egy másik ilyen jogeset a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Franciaország között keletkezett, ahol az 1928-ban, az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt indult ügyben az adós méltányosságra, lehetetlenségre és erőhatalomra hivatkozott. Ez utóbbit szerinte az első világháború súlyos gazdasági következményei és a szerb állam állandó veszélyeztetettsége idézte elő. Az erőhatalom pedig – mondja a délszláv állam által a Bíróság elé terjesztett memorandum – felmenti az adóst a kötelezettség alól annak lehetetlenülése miatt, ha ez a lehetetlenség egy előre nem látható olyan tényből származik, amely miatt nem felelős; a vis major ezen típusa ugyanaz, amit az angolok Isten cselekményének (act of God) neveztek.¹³⁴ Az Állandó Nemzetközi Bíróság ítélete azonban az erőhatalom fennállását nem fogadta el, megállapította, hogy a háború által provokált gazdasági nehézségek nem menthetik fel az adóst a fizetési kötelezettség alól, ha az aranypénzben való fizetés nem is lehetséges, akkor is adható ennek megfelelő értékű összeg az újabb frankban, így nem állítható, hogy a kölcsön visszafizetése lehetetlen.¹³⁵ Hasonló módon foglalt állást az Állandó Nemzetközi Bíróság egy ugyancsak 1929-ben eldöntött teljesen hasonló ügyben, mely Brazília és Franciaország között keletkezett, és ahol Brazília ugyancsak azt állította, hogy a frank aranyra beválthatóságának megszűnésével – vis major okán – csak papírpénzzel tud fizetni, így kötelezettsége lehetetlenült.¹³⁶ Az Állandó Nemzetközi Bíróság a brazil kifogást nem fogadta el, megállapította, hogy Brazília fizetési kötelezettségének teljesítése nem lehetetlenült.¹³⁷ *A gazdasági és pénzügyi nehézségek tehát csak akkor mentesítik az államot pénzügyi tartozásai alól,*

---

¹³³ ENSZ Titkárság tanulmánya, 394. pont.

¹³⁴ ENSZ Titkárság tanulmánya, 266. pont.

¹³⁵ Az ítéletet lásd C.P.J.I. série A, nos 20/21 Arrêt no 14. 39-40. p. és ENSZ Titkárság tanulmánya, 268. pont.

¹³⁶ "Lorsque, en 1909, 1910, 1911, le Gouvernement brésilien contracta ces emprunts, le régime régnant était celui du simple *cours légal*, le débiteur étant à même d'obtenir de la Banque de France les *francs-or* dont il avait besoin pour régler ses obligations. Par la promulgation postérieure du *cours forcé*, sous lequel le *franc papier* continue à avoir le même pouvoir libératoire pour le paiement des dettes en monnaie, le débiteur s'est vu dans l'impossibilité de prendre à la banque d'émission les francs-or requis pour le service des contrats.

Ce changement dans les régimes légaux de la monnaie française constitue un cas de *force majeure*, de la variété dite en doctrine *fait du prince*, et de l'impossibilité pour le débiteur de satisfaire, aux termes stricts du contrat, l'obligation contractée." (Kiemelések az eredetiben.) Az ügyet részletesen ismerteti az ENSZ Titkárság tanulmánya, 269-273. pont.

¹³⁷ Az 1929. július 22-én hozott ítélet kimondta: "Le bouleversement économique causé par la grande guerre n'a pas, au point de vue des principes juridiques libéré de ses obligations le Gouvernement brésilien. Pour ce qui est des paiements or, si l'on considère la promesse comme valant un paiement de valeur or, on ne saurait invoquer l'impossibilité du fait que l'on ne peut obtenir des pièces d'or. Il est possible de se procurer l'équivalent de la valeur or. (C.P.J.I. série A. no 20/21, arrêt 15, 120. p.)

ba annak teljesítése lehetetlenné válik, a kötelezettségek teljesítésének megnehezedése még nem minősül vis majornak. Így pl. a Román-Török Nemzetközi Vegyes Döntőbíróóság 1928-ban hozott ítélete megállapította: "Alapelvnek számít az, hogy az erőhatalom csak akkor mentesíti az adóst, ha annak következtében az adósra háruló kötelezettséget lehetetlen teljesíteni. Nem elégséges, hogy a hivatkozott esemény, mint előre nem látható eset (cas fortuit) a kötelezettség teljesítését csupán megnehezíti, anélkül, hogy megakadályozná azt".¹³⁸

V.

Az idézett bíróság döntések – hasonlóan az idevonatkozó tudományos nézetekhez – a vis major legfőbb következményének a teljesítés lehetetlenülését látják¹³⁹ – amennyiben szerződéses kötelezettségről van szó –, felvetődik az a probléma, hogy ilyenkor a vis major vajon azonos-e a szerződés lehetetlenülésével? A szerződések jogát kodifikáló 1969. évi bécsi egyezmény vitája során valóban felmerült ez a kérdés, ahol Mexico képviselője betérjesztett egy javaslatot erre vonatkozóan: "Egy szerződő fél hivatkozhat erőhatalomra, mint a szerződés megszűnésének alapjára, ha az erőhatalom következményeképpen véglegesen lehetetlen a szerződésből folyó kötelezettségek végrehajtása. Ha a lehetetlenülés időleges, úgy a vis majorra csak mint a szerződés alkalmazása felfüggesztésének okára lehet hivatkozni."¹⁴⁰ A vita során azonban ezt a javaslatot számos kritika érte Franciaország, Lengyelország, USA, Szovjetunió és más államok részéről. Így pl. a szovjet képviselő kijelentette, hogy az államok belső jogában kifejlődött erőhatalom fogalma a nemzetközi jogban nem rendelkezik precíz értelemmel, a lengyel álláspont szerint pedig ez a

---

¹³⁸ Recueil des sentences des Tribunaux Arbitraires Mixtes, vol. VII. 982-983. Ugyanezt az elvet hangsúlyozta Franciaország képviselője a Brazília által felvett francia kölcsön ügyében folytatott vitában: "Un fait que n'empêche pas l'exécution d'une obligation, mais rend simplement cette exécution plus difficile ou plus onéreuse ne constitue pas un cas de force majeure." (C.P.J.I. série C., no 16-IV. 109. p.)

¹³⁹ Így pl. C. Eagleton hangsúlyozza, hogy egy kormánytól nem várható el, hogy reparációt adjon olyan károk miatt, melyeket földrengés, tűzvész, árvíz okoz és a régi római jogból származó elvre hivatkozik: "Ad impossibile nemo tenetur." (C. Eagleton: The Responsibility of States in International Law, New York, 1928. 125. p.) Ugyanezt az értelmet tulajdonította a vis majornak 1968-ban Suarez, Mexico delegátusa a szerződések jogát kodifikáló bécsi konferencián: "La force majeure est une notion bien définie en droit: le principe selon lequel 'à l'impossible nul n'est tenu' est à la fois une règle universelle de droit international et une question de bon sens". (Vö. ENSZ Titkárság tanulmánya, 78. pont). J.D. González Campos – L.I. Sánchez Rodríguez – M.P. Andrés Saenz de Santa María közös tankönyvükben szintén úgy látják, hogy a vis major következtében fizikailag lehetetlen a nemzetközi kötelezettség teljesítése (i.m. 282. p.).

¹⁴⁰ Lásd ENSZ Titkárság tanulmánya 78. pont

belső jogi fogalom eddig idegen volt a nemzetközi jogtól.¹⁴¹ A francia küldött érvelése szerint az erőhatalom fogalmát a belső jogban hosszú jogi gyakorlat munkálta ki, de úgy látta, hogy a nemzetközi jogban ez a fogalom még nem elég világos, és így helyesebb lenne meghagyni az egyezménytervezet eredeti szövegét, mely csupán az erőhatalom egyetlen esetét szabályozza, nevezetesen a szerződés teljesítéséhez szükséges tárgy eltűnését vagy megsemmisülését.¹⁴² Végül Mexico kérésére javaslata nem került szavazásra, és a végleges szerződés szövege nem használja az erőhatalom kifejezést a lehetetlenülést szabályozó 61. cikkben.¹⁴³ A szerződés lehetetlenülését valóban nem lehet az erőhatalommal azonosítani, a teljesítés lehetetlenülése ugyanis nem csupán fizikai okok miatt következhet be, a szerződés *jogilag* is lehetetlenülhet.

Ami az erőhatalom jellemzőit illeti, a nemzetközi jog tudományából számos idevágó következtetés vonható le. L.A. Podesta Costa szerint a vis major és az előre nem látható esemény jellemzői, hogy vagy nem láthatóak előre, vagy ha igen, akkor meg elkerülhetetlenek.¹⁴⁴ V.A. Vaszilenko ukrán jogász szerint az erőhatalom jellemzői az előre nem láthatóság, a váratlanság, az elháríthatatlanság, valamint az esemény rendkívüli jellege.¹⁴⁵ A. Favre a vis major legfontosabb jellemvonásának az előre nem láthatóságot, valamint a természeti esemény ellenállhatatlan jellegét tekinti, valamint azt, hogy semmiképpen sem lehet a reá hivatkozó fél cselekményének következménye.¹⁴⁶ Ugyanezen jellemvonásokat hangsúlyozza P. Reuter is.¹⁴⁷

Összegezve az eddigieket megállapítható, hogy az erőhatalom jellemzői: a) olyan természeti esemény vagy emberi cselekvés, mely többnyire előre láthatatlan, bekövetkezése elháríthatatlan vagy elkerülhetetlen; b) fizikailag lehetetlenné teszi a kötelezettség teljesítését; c) előidézése nem róható fel a reá

---

¹⁴¹ Lásd ENSZ Titkárság tanulmánya 79. pont

¹⁴² Előbb idézett helyen.

¹⁴³ A 61. cikk szövege így kezdődik: "1. Valamely fél a szerződés teljesítésének lehetetlenülésére, mint a szerződés megszűnésének, vagy az abból való kilépésnek az okára akkor hivatkozhat, ha a lehetetlenülés a szerződés végrehajtásához elengedhetetlenül szükséges tárgy tartós eltűnése vagy megsemmisülése folytán következett be. Ha a lehetetlenülés időleges, erre csak mint a szerződés alkalmazása felfüggesztésének okára lehet hivatkozni." (A szerződést lásd az 1987. évi 12. tvr-ben.)

¹⁴⁴ L.A. Podesta Costa: La responsabilidad del Estado por daños irrogados a la persona o los bienes de extranjeros en luchas civiles, Revista de Derecho Internacional, Havana, Tomo XXXIV. No. 67. 1938. 53. p.

¹⁴⁵ V.A. Vaszilenko: Otvetsztvennoszty goszudarsztva za mezsduarodnie pravonarusenija, Kijev, 1976. 246. p.

¹⁴⁶ A. Favre: i.m. 566. p.

¹⁴⁷ "Pour exonérer un Etat de sa responsabilité, la force majeure doit présenter les trois caractères traditionnels qu'énoncent tous les systèmes juridiques: l'irrésistibilité, l'imprévisibilité et l'extériorité par national public". Paris, 1973. 181. p.)

hivatkozó félnek; d) eredménye olyan kötelezettségszegés, mely független a megszegő állam akaratától.¹⁴⁸

Ami a vis major jogi következményeit illeti, az államon belüli jogban többek nézete szerint kizárja a vétességet,¹⁴⁹ ez utóbbi azonban nem feltétlenül szükséges a nemzetközi jogi felelősség keletkezéséhez. Ugyanakkor a nemzetközi jog tudománya szinte egységes abban, hogy a vis major bekövetkezése felmenti az államot a felelősség alól (vagy hogy kizárja a kötelezettség megszegésének jogellenességét). Így ezen a nézeten van J. Goebel,¹⁵⁰ J. Personnaz,¹⁵¹ M. Sibert,¹⁵² E. Jimenez de Aréchaga,¹⁵³ vagy J. L'Huillier.¹⁵⁴

Ez a megállapítás azonban csak bizonyos megszorításokkal érvényes. Többen hangsúlyozzák, hogy a mentesüléshez nem elég a vis major bekövetkezésének pusztá ténye, az államnak ilyenkor is meg kell tennie mindent, hogy próbálja a jogsértés bekövetkezését megakadályozni, vagy a vis majorból származó kár mértékét enyhíteni,¹⁵⁵ ez elsősorban akkor jelentős, ha a vis major

---

¹⁴⁸ Lásd pl. B. *Cbeng* megállapítását: "... an unlawful act must be one emanating from the free will of the wrongdoer. There is no unlawful act if the event takes place independently of his will and in a manner uncontrollable by him, in short, if it results from *vis major*..." (Kiemelés az eredetiben.) B. *Cbeng*: *General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals*, London, 1953. 223. p.) Hasonlóan fogalmaz Maryan Green is: "It is general principles of law that a State cannot incur responsibility for damage occurring independently of its will." (N.A. *Maryan Green*: *International Law Law of Peace*, London, 1973. 259. p.) Akaratlagos cselekvést kíván meg a jogsértés megvalósításához M. Sibert is: "Il faut que le fait dommageable soit imputable à son auteur qu'il résulte de sa libre détermination: si donc l'Etat ne peut échapper à sa responsabilité selon le droit international en invoquant les dispositions de la loi interne il ne saurait du moins être déclaré responsable au cas de *force majeure*." (Kiemelések az eredetiben.) M. *Sibert*: *Traité de droit international public*, Paris, 1951. 311. p.

¹⁴⁹ Így pl. R. *Schmidt* megállapítja: "Unverschuldete Ereignisse bezeichnet man als Zufall." (Bürgerliches Rechts. Ein kurzgefasstes Lehrbuch. Stuttgart, 1927. 118. p.)

¹⁵⁰ "The concept of vis major is a doctrine of municipal law which has been transferred to international jurisprudence to enable a State to escape liability where it otherwise would be responsible." (J. *Goebel*: *The International Responsibility of States for injuries sustained by aliens on account of mob violence, insurrections and civil wars*, AJIL 1914. 813. p.)

¹⁵¹ J. *Personnaz*: *La réparation du préjudice en droit international public*, Paris, 1939. 62-63. p.

¹⁵² M. *Sibert*: i.m. 334. p.

¹⁵³ "Under general principles of law recognized in all countries, there is no responsibility if a damage ensues independently of the will of the State agent and as a result of *force majeure*". (Kiemelés az eredetiben.) E. *Jimenez de Aréchaga*: *International Responsibility*, 544. p.

¹⁵⁴ "La force majeure est une cause d'exonération de toute responsabilité..." (J. *L'Huillier*: *Elements de droit international public*, Paris, 1950. 368. p.)

¹⁵⁵ Így pl. A.P. Sereni úgy látja, hogy merényletek, a tömeg által elkövetett erőszakosságok vagy katonai akciók esetén az állam köteles kifejeznie az "ésszerű gondosságot" (due diligence) avégett, hogy ilyen események ne következzenek be. Nézete szerint a gondosság ezen

emberi cselekvés formájában jelenik meg. Háború, polgárháború, zendülés stb. esetében is fennáll az állam nemzetközi jogi felelőssége, ha a jogsértést nem közvetlenül ez az esemény váltotta ki, azaz az állam pl. háború vagy polgárháború idején is teljes mértékben felel minden olyan jogsértés miatt, amit idegen állam sérelmére, kormánya, hadserege, hivatalos szervei és hatóságai akaratlagosan követtek el, még ha azok közvetlen kapcsolatban is vannak a hadi eseményekkel. Más a helyzet azonban olyan cselekvésekkel kapcsolatosan, amelyek felett az állam nem gyakorol ellenőrzést.

Így polgárháború, zendülés esetén a felkelők tényei kiesnek a központi kormány ellenőrzése alól, azonban ezek miatt – mint azt a nemzetközi jog tudománya hangsúlyozza – *az állam csak akkor nem felelős, ha a felkelés elbukott*,¹⁵⁶ míg győztes felkelés esetén – mint L. Cavaré megállapítja – a felkelők tényeit visszaható erővel úgy kell tekinteni, mint a kormány aktusait.¹⁵⁷

Ugyanezt erősíti meg az államok gyakorlata és a nemzetközi bírászkodás,¹⁵⁸ valamint a nemzetközi jog kodifikációja is.¹⁵⁹

Miután anyagi felelősség elképzelhető erőhatalom miatti kötelezettségzegés esetén is – amint ezt a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének idézett 35. cikke előírja – így megállapítható, hogy *a vis major nem szükségképpen zárja ki a felelősséget a jogsértés miatti felelősség esetében sem, esetleg csak enyhítheti azt*. A fokozott felelősséget szabályozó nemzetközi szerződések idézett cikkei szerint a vis major különböző esetei az anyagi felelősséget is kizárják – megengedett tevékenység miatt egyéb jellegű

"standardját" (standard di diligenza) különösen olyan esetekben alkalmazzák, amelyekben az állam jogellenes magatartásának mulasztás jellege van. (A.P. Sereni: i.m. III. 1520-1521. p.)

¹⁵⁶ A vonatkozó szabályt L. Delbez így fogalmazza meg: "... si les dommages resultent de mesures prises par le gouvernement insurgé l'Etat est responsable si l'insurrection est victorieuse (principes de la continuité de l'Etat) et irresponsable dans le cas contraire (principe de la force majeure)." (L. Delbez: Les principes généraux du droit international public. Párizs, 1964. 364. p.) Ez az álláspont a nemzetközi jog tudományában általánosan elfogadott, lásd pl. J. Spiropoulos: Die de facto Regierung im Völkerrecht, Kiel, 1926. 176-177. p.; K. Strupp: Das völkerrechtliche Delikt, Handbuch des Völkerrechts, Stuttgart, 1920.; E. Jimenez de Aréchaga: International Responsibility. 563. p.; V.A. Vaszilenko: i.m. 236. p.; Herczegh Géza: Állam nemzetközi felelőssége, in: Állam- és Jogtudományi Enciklopédia, Budapest, 1980. I. 363. p.

¹⁵⁷ L. Cavaré: Le droit international public positif, Párizs, 1962. I: 547. p.

¹⁵⁸ Így pl. 1959-ben az USA külügyminisztériuma a kubai amerikai nagykövethoz intézett utasításában megállapította: "... egy kormány, mely sikeres forradalom következtében egy állam legitim kormánya lett – ilyen Kuba jelenlegi kormánya – az általános szabály szerint nemzetközileg felelős mindazon károk miatt, amit akár a korábbi kormány, akár a forradalmi kormány csapatai és hatóságai okoztak..." (Yearbook, Vol. II. 149. p.)

¹⁵⁹ Így a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének 14. cikke így kezdődik: "1. Egy állam területén vagy az igazgatása alatt álló bármely más területen megalakított felkelő mozgalom szervének magatartása a nemzetközi jog szerint nem tekinthető az állam cselekedetének." A 15. cikk első mondata viszont így szól: "1. Az állam új kormányává váló felkelő mozgalom cselekedetét ezen állam tényeinek kell tekinteni."

felelősség különben el sem képzelhető —, némely esetben azonban ez a megállapítás a nemzetközi jogi felelősség ezen speciális eseteiben is csak megszorítva igaz. Így a nukleáris energiával működő (vagy egyszerűbben az atommeghajtású) hajók által okozott károk miatti felelősségről 1962-ben Brüsszelben kötött egyezmény kizárja ugyan az üzemmentartó felelősségét a nukleáris baleset miatti kárért, ha az közvetlenül fegyveres összeütközés, ellenségeskedés, polgárháború vagy felkelés aktusaiból származik (VIII. cikk), de nem mentesül az üzemmentartó a kivételes jellegű, súlyos természeti csapások által közvetlenül okozott károk, így a hajó elsüllyedése folytán keletkezett nukleáris kár miatti felelősség alól, ha ilyen esetre vonatkozó kimentés lehetősége az egyezményből hiányzik.¹⁶⁰

Nem mentesíti az államot a vis major az *ürkutatással kapcsolatos felelősség* egyes eseteiben sem. Az 1972-ben kötött, és az ürkutatásból származó anyagi károk miatti felelősséget szabályozó egyezmény ugyanis ún. "abszolút" (a hivatalos magyar fordításban "teljes") felelősséget létesít, amely alól ugyan mentesülni lehet a károsult önhibája címén, de nem teszi lehetővé a felelősség alóli mentesülést vis major miatt, azaz fennáll a felelősség az okozati összefüggés hiányában is, pontosabban ilyenkor az okozati összefüggést a *conditio sine qua non* elmélete alapján kell vizsgálni.¹⁶¹

KÁROLY NAGY

QUELQUES PROBLÈMES DE LA FORCE MAJEURE DANS LA RESPONSABILITÉ INTERNATIONALE

(Résumé)

La force majeure tirait son origine du droit interne elle était connue déjà en droit babylonien aussi. La force majeure comme notion juridique a pour sa fonction principale d'exclure ou atténuer la responsabilité. Selon le projet d'articles sur la responsabilité internationale préparé par la Commission du droit international la force majeure exclue l'illicéité d'une acte de l'Etat. Cette constatation est en contradiction avec les stipulations de l'article 35 du projet, selon lequel en cas de force majeure il est possible revendiquer l'indemnisation.

---

¹⁶⁰ Lásd Nagy K.: Haftung... 30. p.

¹⁶¹ Az ürkutatás során okozott károk miatti felelősségről lásd bővebben Mádl F.: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1963. 4. szám 200-205. p.; Nagy K.: Haftung... 33. és k. p.; M.D. Forkosch: Outer Space and Legal Liability, Hága-Boston-London, 1982.

S'il y a possibilité à l'indemnisation, il faut d'exister l'illicéité aussi, ainsi la force majeure atténue seulement l'illicéité et à la fois la responsabilité. Naturellement il y ont des circonstances excluant l'illicéité, ce sont p.e. la légitime défense ou l'application de la sanction à l'égard d'un fait internationalement illicite. Le projet d'article de la Commission a énuméré six causes d'exonération de l'illicéité, mais cette énumération est défectueuse il manque deux circonstances excluant la responsabilité, notamment la faute de la victime et le manque de la qualité officielle de l'agent d'Etat. D'autre part, le projet de la Commission connaît la distinction entre l'extrême détresse et l'état de nécessité bien que ces deux expressions désignent une seule et unique notion. En ce qui concerne la différence de l'état de nécessité et de la force majeure, cette dernière fait matériellement impossible à l'Etat d'agir conformément à son obligation internationale, par contre en cas de l'état de nécessité l'Etat peut choisir entre l'endurance d'une lésion grave de ses droit essentielles et la violation des droit d'un Etat innocent. Enfin, ce que le projet nomme comme cas fortuit, c'est en vérité une erreur causée par des circonstances extérieures.

La force majeure n'est pas définie dans les conventions internationales, nous trouvons là seulement une énumération exemplificative. Ce qui est sûr, que la force majeur en droit international public peut tirer son origine soit d'un phénomène de nature (p.e. éruption volcanique, inondation, tempête etc) soit d'activité humaine (p.e. émeute, révolte, guerre civile, guerre internationale, abordage etc). Les traits caractéristiques de la force majeure sont: a) elle est irrésistible, insurmontable, quelque fois imprévue; b) l'exécution de l'obligation internationale devient matériellement impossible; c) la force majeure ne droit pas être imputable à celui qui l'invoque; d) la violation de l'obligation est indépendant de la volonté de l'Etat qui invoque la force majeure.